

2013

Program Opieki nad Zabytkami w Powiecie Kozienickim na lata 2013-2016

Program Opieki nad Zabytkami w Powiecie Kozienskim na lata 2013-2016 sporządzony przez Zarząd Powiatu Kozienskiego.

Zaopiniowany przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków Delegatura w Radomiu.

Załącznik nr 1 do uchwały Rady Powiatu nr XXXIV/260/2013 z dnia 28.08.2013r.

Zespół do opracowania Programu Opieki nad Zabytkami w Powiecie Kozienskim na lata 2013-2016

Janusz Stąpór	– Przewodniczący
Józef Grzegorz Małański	– Z-ca Przewodniczącego
Jarosław Chlewicki	– Członek
Jadwiga Kręcisz	– Członek

Zespół redakcyjny

Lucyna Domańska - Stankiewicz	- Naczelnik Wydziału Promocji i Kultury
Danuta Delekta	- Z-ca Naczelnika Wydziału Promocji i Kultury
Jolanta Kucharska	- Stanowisko ds. Funduszy Europejskich i Rozwoju Powiatu
Jarosław Pawliński	- Stanowisko ds. Funduszy Europejskich i Rozwoju Powiatu
Krzysztof Stalmach	- Doradca ds. Strategii i Rozwoju Powiatu
Katarzyna Zajac	- Stanowisko ds. Funduszy Europejskich i Rozwoju Powiatu
Krzysztof Zajac	- Inspektor Wydziału Promocji i Kultury

Spis treści

Wstęp.....	3
1. Podstawa prawna i procedury opracowania Programu oraz zadania i kompetencje organów powiatu w zakresie opieki nad zabytkami.....	4
1.1. Pozostałe akty prawne	5
1.1.1 Ustawy.....	5
1.1.2. Rozporządzenia	6
1.1.3. Inne.....	6
2. Cele Programu w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	7
3. Przedmiot programu	7
4. Organy ochrony zabytków	8
5. Relacja Programu z dokumentami wykonanymi na poziomie krajowymi, wojewódzkimi i powiatowymi.....	9
5.1 Dokumenty krajowe	9
5.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004 – 2013	9
5.1.2. Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”	10
5.1. 3. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami – Tezy	11
5.2 Dokumenty wojewódzkie.....	11
5.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja)	11
5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego	12
5.2.3 Wojewódzki program opieki nad zabytkami	13
5.3. Dokumenty Powiatowe	14
5.3.1. Strategia Rozwoju Powiatu Kozienickiego do roku 2020.....	14
6. Formy ochrony dziedzictwa kulturowego w gminach powiatu kozienickiego	14
7. Zasoby dziedzictwa kulturowego i krajobrazu powiatu.....	14
7.1. Położenie geograficzne i administracyjne powiatu kozienickiego	14
7.2. Rys historyczny rozwoju powiatu i regionu.....	15
7.3. Wykaz obiektów z terenu powiatu wpisanych do rejestru zabytków województwa mazowieckiego.....	18
7.4. Zabytki archeologiczne	23
7.5. Obiekty o dużej wartości historycznej i architektonicznej – potencjał powiatu	24
7.5.1. Zabytki nieruchome.....	24
7.5.2. Zabytki ruchome.....	47
7.6. Dziedzictwo niematerialne i miejsca pamięci narodowej	50

7.7. Stan utrzymania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i gminnych ewidencji zabytków – najważniejsze problemy	53
7.8. Zasoby środowiska naturalnego	53
7.8.1. Parki krajobrazowe	55
7.8.2. Rezerваты przyrody.....	55
7.8.3. Obszary chronionego krajobrazu.....	57
7.8.4. Pomniki przyrody	58
7.8.5. Użytki ekologiczne.....	59
7.9. Turystyka.....	59
8. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza SWOT.....	61
9. Cele Programu opieki nad zabytkami powiatu kozienickiego	61
Wizja	62
10. Programowe kierunki działania.....	62
11. Instrumenty wdrażania	69
12. Źródła finansowania powiatowego programu opieki nad zabytkami.....	69
13. Zasady oceny realizacji	70

Program Opieki nad Zabytkami w Powiecie Kozienickim na lata 2013-2016 został opracowany celem realizacji zapisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003 r. nr 162 poz. 1568 z późn. zm.), która nakłada obowiązek jego opracowania zarówno na szczeblu wojewódzkim, powiatowym jak i gminnym. Przepis ustawy wprowadziły również podział na ochronę zabytków podejmowaną przez organy administracji publicznej i opiekę nad zabytkami sprawowaną przez właściciela lub posiadacza zabytku. Przedmiotem Programu jest natomiast dziedzictwo kulturowe znajdujące się w granicach administracyjnych powiatu kozienickiego, które stanowi o indywidualności krajobrazu, tożsamości kulturalnej oraz atrakcyjności ekonomicznej regionu. Dlatego też celem programu jest stworzenie strategii ochrony zabytków optymalnymi środkami prawnymi i finansowymi dostępnymi dla powiatu. Zabytki mogą generować rozwój ekonomiczny, społeczny oraz przyczyniać się do podnoszenia walorów turystycznych. Jako znaki tożsamości społeczności lokalnej, właściwie wykorzystane i docenione powinny być ważnym instrumentem w promocji poszczególnych miejscowości i całego regionu. Dbalność o należyty stan ich zachowanie przez władze samorządowe powinna zaowocować świadomą potrzebą społeczeństwa w podejmowania inicjatyw współdziałania w upowszechnianiu wiedzy o nich w procesie edukacji i humanizacji społeczeństwa oraz jego kulturowej identyfikacji.

Program Opieki nad Zabytkami w Powiecie Kozienickim na lata 2013-2016 jest dokumentem stanowiącym podwaliny współpracy w spieraniu i koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego pomiędzy samorządem powiatowym, samorządami gminnymi, właścicielami zabytków i Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Współpraca stawia sobie za cel zachowanie dziedzictwa kulturowego dla przyszłych pokoleń oparciu o cele merytoryczne zawarte w niniejszym Programie. W Programie poza przyjętymi zadaniami należącymi z mocy prawa do zadań powiatu, przedstawiono ogólną politykę powiatu w dziedzinie opieki nad zabytkami, nie naruszając przy tym kompetencji poszczególnych gmin i praw właścicieli.

1. Podstawa prawna i procedury opracowania Programu oraz zadania i kompetencje organów powiatu w zakresie opieki nad zabytkami

Program Opieki nad Zabytkami w Powiecie Kozienickim na lata 2013-2016 (zwany dalej Programem) został sporządzony na podstawie uchwały Nr 164/2013 Zarządu Powiatu Kozienickiego z dnia 14 stycznia 2013 r. Uchwałą został powołany Zespół do opracowania projektu Programu i określone jego zadania.

Podstawy prawne niniejszego opracowania i regulacje w zakresie zadań i kompetencji organów samorządu powiatowego w dziedzinie ochrony dóbr kultury zawarte są w ustawach:

- 1) Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz. U. z 2013 r. poz. 591 j.t.), której zapisy art. 4 ust. 1 pkt 7 mówią, że powiat wykonuje określone ustawami zadania o charakterze ponadgminnym, w tym zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami ;
- 2) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U., Nr 162, poz. 1568), określa :
  - a) procedury opracowania programu zawarte w art. 87

- ust. 1.- nakłada na powiat obowiązek sporządzenia powiatowego programu opieki nad zabytkami na okres 4 lat,
- ust.3.- program opieki przyjmuje rada powiatu po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- ust. 4.- dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym,
- ust. 5.- z realizacji tegoż programu zarząd powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie powiatu,

b) zadania i kompetencje organów powiatu

- art. 71 ust. 2.- Zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada,
- art. 81. ust. 1- Organ stanowiący powiatu może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale,
- art. 103 ust. 1.- Zadaniem starosty jest ustanawianie, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, społecznego opiekuna zabytków,
- art. 12, ust. 1.- Starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie,
- art. 18- ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się min. przy sporządzeniu analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu.

1.1. Pozostałe akty prawne

1.1.1 Ustawy

Obowiązek ochrony zabytków został uwzględniony również w innych ustawach, takich jak:

- 1) Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz. U. Nr 62 poz. 627 i Nr 115 poz. 1229 z późn. zm.),
- 2) Ustawa z dnia 16 października 1991 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2001 r., Nr 99, poz. 1079, Nr 100, poz. 1085, Nr 110, poz. 1189 i Nr 145, poz. 1623 z późn. zm.),
- 3) Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (Dz. U. z 2000 r., Nr 46, poz. 543 z późn. zm.),
- 4) Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80 poz. 717),
- 5) Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (Dz. U. z 2000 r. , Nr 106, poz. 1126, Nr 109, poz. 1157 i Nr 120, poz. 1268 z późn. zm.),
- 6) Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (Dz. U. z 2001 r., Nr 13, poz. 123, z 2002 r. Nr 41, poz. 364, z 2003 r. Nr 96, poz. 874, Nr 162, poz. 1568, Nr 213, poz. 2081, z 2004 r., Nr 11, poz. 96, Nr 261, poz. 2598, z 2005 r., Nr 131, poz. 1091, Nr 132, poz. 1111, Dz. U. z 2005 r., Nr 131, poz. 1091),
- 7) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (Dz. U. z 2003 r., Nr 96, poz. 879 z późn. zm.),
- 8) Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. z 1997 r., Nr 5, poz. 24 z późn. zm.),

- 9) Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. Nr 85 poz. 539 z późn. zm.),
- 10) Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (Dz. U. z 2002 r., Nr 171, poz. 1396 i Nr 241, poz. 2074).

1.1.2. Rozporządzenia

- 1) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259),
- 2) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycia lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650),
- 3) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 19 kwietnia 2004 r. w sprawie wywozu zabytków i przedmiotów o cechach zabytku za granicę (Dz. U. z 2004 r. Nr 84, poz. 789),
- 4) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „ Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304),
- 5) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1305),
- 6) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych (Dz. U. z 2004 r. Nr 150, poz. 1579),
- 7) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153),
- 8) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielenia dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 2005 r. Nr 112, poz. 940).

1.1.3. Inne

- 1) Europejska Konwencja Kulturalna przyjęta w Paryżu 19 grudnia 1954 r.,
- 2) Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego podpisana w Hadze 14 maja 1954 r.,
- 3) Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych (Karta Wenecka) przyjęta w Wenecji w dniach 25-31 maj 1964 r.,
- 4) Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego podpisana i przyjęta w Paryżu w 1972 r.,
- 5) Międzynarodowa Karta Ogródów IFLA-ICOMOS (Karta Florencka przyjęta 15 grudnia 1981 r.),
- 6) Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego sporządzona w La Valleta dnia 16 stycznia 1992 r.(Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz.564),

- 7) Europejska Konwencja Krajobrazowa podpisana 21 grudnia 2001 r.

2. Cele Programu w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Program ma na celu, w szczególności:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Przedmiot programu

Przedmiotem programu są wszystkie zabytki niezależnie od form ochrony, jakimi są objęte, przy czym za zabytek uznaje się nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością, stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

Opiece podlegają, bez względu na stan zachowania (art. 6 ust. 1 i 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami):

1. Zabytki nieruchome, będące w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

2. Zabytki ruchome, będące w szczególności:

- a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami, stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (Dz. U. 1998 nr 85 poz. 539 z późniejszymi zmianami),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.

3. Zabytki archeologiczne, będące w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) relikwiami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

4. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

4. Organy ochrony zabytków

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 89 wymienia organy ochrony zabytków;

- 1) Ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków, do którego należy wykonywanie zadań w szczególności:
  - a) opracowywanie krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
  - b) realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami oraz z koncepcji polityki przestrzennego zagospodarowania kraju;
  - c) podejmowanie działań związanych z wspieraniem rozwoju regionalnego i realizacją kontraktów wojewódzkich w sprawach opieki nad zabytkami;
  - d) prowadzenie krajowej ewidencji zabytków i krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem;
  - e) wydawanie decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych;
  - f) organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie przestrzegania oraz stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
  - g) sprawowanie nadzoru nad działalnością wojewódzkich konserwatorów zabytków;
  - h) promowanie badań naukowych w zakresie konserwacji zabytków;
  - i) organizowanie szkoleń dla służb konserwatorskich;

- j) organizowanie konkursów promujących opiekę nad zabytkami, w tym przyznawanie wyróżnień, nagród pieniężnych lub rzeczowych;
  - k) opiniowanie wniosków o nadanie odznaki „Za opiekę nad zabytkami”;
  - l) współpraca z organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków;
  - m) organizowanie szkoleń w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
  - n) podejmowanie działań dotyczących troski o zabytki związane z historią Polski, pozostające poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej
- 2) Wojewodę, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie wykonuje Wojewódzki Konserwator Zabytków. Do zadań wykonywanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków w myśl art. 91 ust. 4 należy w szczególności:
- a) realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
  - b) sporządzanie, w ramach przyznanych środków budżetowych, planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
  - c) prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie;
  - d) wydawanie, zgodnie z właściwością, decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych;
  - e) sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych;
  - f) organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
  - g) opracowywanie wojewódzkich planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz koordynacja działań przy realizacji tych planów;
  - h) upowszechnianie wiedzy o zabytkach;
  - i) współpraca z innymi organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków.

5. Relacja Programu z dokumentami wykonanymi na poziomie krajowymi, wojewódzkimi i powiatowymi

5.1 Dokumenty krajowe

5.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004 – 2013

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013 została przyjęta przez Rząd RP 21 września 2004 r. Jej misją jest: „zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.”

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury została sformułowana w oparciu o wnikliwą diagnozę prawną, ekonomiczną, instytucjonalną i organizacyjną sfery kultury. Pozwoliło to określić jej rolę w kategoriach ekonomicznych w rozwoju gospodarczym Polski, wysokości wydatków na tle innych państw Europy oraz dysproporcji w dostępie do niej w przekroju regionalnym i pomiędzy ośrodkami miejskimi i obszarami wiejskimi.

Metodologia dokumentów strategicznych na lata 2004-2013 zobowiązuje Ministra Kultury do wydłużenia horyzontu czasowego do 2020 r., dlatego też zostało opracowane uzupełnienie tego dokumentu.

Założenia NSRK określają m.in. rolę państwa jako kreatora polityki horyzontalnej i „sektorowej” w sferze kultury i realizację tej polityki poprzez działania ministra kultury, który realizuje zadania własne poprzez narodowe programy kultury, programy operacyjne, narodowe instytucje kultury, placówki badawczo-rozwojowe, wyspecjalizowane instytucje typu arm’s length oraz zlecanie zadań instytucjom samorządowym i pozarządowym. Państwo, w tym minister kultury, powinno być partnerem dla jednostek samorządu terytorialnego we wspólnym kształtowaniu kultury w regionach. Powinny one zyskać większą motywację w kształtowaniu zaplecza dla rozwoju kultury, a także podejmować współpracę z ministrem kultury na rzecz unowocześniania procesu zarządzania sferą kultury i usług kulturalnych.

Wskazano również na rosnące powiązanie kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów jako podstawy dla podjęcia działań w kształtowaniu zintegrowanego produktu turystycznego wykorzystującego elementy dziedzictwa kulturowego oraz motywowania do zwiększenia społecznej partycypacji w sferze odpowiedzialności za kulturę w tym wykorzystywanie funduszy europejskich przez instytucje i organizacje pozarządowe.

W okresie programowania 2004-2020 obszarami strategicznymi będą:

- a) promocja czytelnictwa i wsparcie sektora książek i wydawnictw,
- b) ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków,
- c) rozwój szkolnictwa artystycznego, w tym rozbudowa i modernizacja infrastruktury oraz unowocześnianie programów edukacji artystycznej i dostosowanie ich do rynku pracy,
- d) wzmocnienie efektywności działania i roli instytucji artystycznych w kreowaniu sfery kultury, w tym i promocji polskiej twórczości artystycznej,
- e) stworzenie systemu wspierania współczesnej twórczości artystycznej, stworzenie instytucji zajmujących się jej dokumentowaniem.

5.1.2. Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego”

Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” został opracowany przez Ministerstwo Kultury i jest dokumentem służącym wdrożeniu NSRK na lata 2004-2013 w sferze spuścizny kulturowej Polski. W dokumencie tym uznano sferę dziedzictw kulturowego za podstawę rozwoju kultury i jej upowszechniania, a także potencjał regionów, który posłuży ich konkurencyjności dla turystów, inwestorów i mieszkańców.

W programie zostały określone cele państwa w zakresie ochrony zabytków:

- a) przygotowanie skutecznego systemu prawnego-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami;
- b) podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego;
- c) poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej;

- d) ograniczenia uznaniowości konserwatorów poprzez nałożenie na nich odpowiedzialności za niezgodne z prawem postępowanie;
- e) intensyfikacja ochrony i upowszechniania dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych.

5.1. 3. Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami – Tezy

Opracowanie Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami jest ustawowym obowiązkiem Ministra Kultury, zgodnie z zapisem ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Obecnie znajduje się on w fazie opracowania. Program określi cele i kierunki działań oraz zadania, które powinny być podjęte w szczególności przez organy i jednostki administracji publicznej w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

5.2 Dokumenty wojewódzkie

5.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020 (aktualizacja)

Przyjęta uchwałą nr 78/06 Sejmiku Województwa Mazowieckiego „Strategia Rozwoju Województwa Mazowieckiego do roku 2020” (aktualizacja) stanowi główne narzędzie polityki regionalnej województwa i jest ważnym punktem odniesienia dla wojewódzkich dokumentów programowych i planistycznych takich jak: strategie sektorowe, programy i plany działań.

Szczególne znaczenie dla Programu Opieki nad Zabytkami w Powiecie Kozienickim mają jej działania dotyczące rozwoju konkurencyjnej gospodarki i wzrostu gospodarczego regionu, które określone są, jako 5. Cel pośredni – Rozwój społeczeństwa obywatelskiego oraz kształtowanie wizerunku regionu.

Działaniami w tej dziedzinie są:

„Promocja i zwiększanie atrakcyjności turystycznej i rekreacyjnej regionu w oparciu o walory środowiska przyrodniczego i dziedzictwa kulturowego”.

Celem działań promocyjnych jest budowanie trwałego i stabilnego wizerunku Mazowsza, jako obszaru o dużym potencjale rozwojowym, którego dynamiczny rozwój oparty jest na wysokich walorach kulturowych, przyrodniczych oraz krajobrazowych. Promocja regionu powinna opierać się na bogatym dziedzictwie kulturowym regionu (zachowana i utrwalona spuścizna materialna i niematerialna), zróżnicowaniu kulturowym i obyczajowym poszczególnych podregionów, rozwoju turystyki i agroturystyki. W tym celu podjęte będą działania:

- a) wzmocnienie działań samorządu, propagujących zasoby dziedzictwa kulturowego oraz rozwój kultury w regionie;
- b) rewitalizacja zespołów zabytkowych i wykorzystanie ich do rozwoju funkcji turystycznych;
- c) wsparcie tworzenia lokalnych parków kulturowo-historycznych wokół istniejących zabytków architektury umożliwiających rozwój funkcji turystycznych;

- d) rozwój sieci szlaków turystycznych w obrębie województwa mazowieckiego, w tym sieci dróg o znaczeniu turystycznym, szlaków i ścieżek rowerowych oraz włączenie ich do sieci w sąsiednich województwach;
- e) wykreowanie pasm turystyczno-kulturowych na rzecz rozwoju usług turystyczno-rekreacyjnych przy jednoczesnym upowszechnianiu wiedzy o historii regionu i jego bogactwach;
- f) powołanie Centrum Folklorystycznego skupiając najciekawsze i unikalne wytwory kultury regionalnej;

„Kształtowanie tożsamości regionu oraz kreowanie i promocja produktów regionu”

Ważnym aspektem rozwoju Mazowsza jest utożsamianie się społeczeństwa z zamieszkanym przez nie obszarem. Celem promocji jest budowa pozytywnych skojarzeń związanych z jego wizerunkiem oraz promowanie lokalnych, niepowtarzalnych produktów związanych ze środowiskiem geograficznym i kulturowym, a także z gospodarką regionu.

Osiągnięcie założonego celu będzie realizowane m.in. poprzez:

- a) ochronę i promocję zespołów urbanistycznych i dziedzictwo drewniane, cenne krajobrazy kulturowe wsi i małych miast;
- b) wspieranie rozwoju dziedzin nauki, w tym humanistycznych, mających istotny wpływ na zachowanie i popularyzację dziedzictwa kulturowo-historycznego Mazowsza;
- c) kreowanie regionalnych ośrodków tożsamości kulturowej;
- d) pielęgnowanie i kultywowanie lokalnych tradycji i zwyczajów, znajomości historii regionu.

Pomimo że województwo mazowieckie posiada bogate dziedzictwo kulturowe, charakteryzujące się dużą liczbą zabytków wpisanych do rejestru, co plasuje region na 4 pozycji w kraju nie jest pozbawione obszarów problemowych. Do najważniejszych problemów w dziedzinie kultury i dziedzictwa kulturowego występujących na Mazowszu należą:

- a) spadek liczby instytucji kultury pociągający za sobą zmniejszenie oferty kulturalnej regionu;
- b) licznie występujące w regionie zabytki znajdują się bardzo często w złym stanie technicznym, zaś zabudowa drewniana ulega postępującej eliminacji z krajobrazu kulturowego Mazowsza;
- c) brak promocji i mała wiedza dotycząca regionu oraz niewystarczająca identyfikacja mieszkańców z Mazowszem;
- d) należy dążyć do wsparcia towarzystw regionalnych i lokalnych oraz organizacji pozarządowych, które pełnią istotną rolę w pielęgnowaniu i kultywowaniu tożsamości regionalnej.

5.2.2. Plan zagospodarowania przestrzennego

Polityka przestrzenna województwa może być określana i realizowana jedynie w ramach ogólnej strategii dlatego też musi być spójna ze Strategią Rozwoju Województwa Mazowieckiego i planem zagospodarowania przestrzennego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego, który został przyjęty uchwałą Sejmiku Województwa Mazowieckiego w dniu 7 czerwca 2004 r. jest podstawowy dokument wyznaczający cele i kierunki rozwoju regionu w układzie przestrzennym. Dokument zawiera uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne rozwoju województwa mazowieckiego, cele oraz kierunki

zagospodarowania przestrzennego, w tym inwestycje celu publicznego o charakterze ponadlokalnym. Obecnie trwają prace nad aktualizacją dokumentu. Kluczowym dokumentem, który wyznaczył potrzebę aktualizacji jest ocena PZPWM z 2010 r. Na jej podstawie sformułowano założenia aktualizacji, które zostały poddane konsultacjom społecznym.

W założeniach aktualizacji Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Mazowieckiego w celach strategicznych w obszarze *Przemysł/ transport* i w obszarze *Kultura i dziedzictwo* w celu ramowym *Wykorzystanie kultury i dziedzictwa kulturowego do rozwoju przemysłów kreatywnych* uwzględniono „Politykę kształtowania ochrony i odnowy systemów środowiska kulturowego” i „Politykę kształtowania i ochrony systemów ochrony zasobów i walorów przyrodniczych oraz standardów środowiska”. Polityki te będą miały na celu stworzenie ciągłości przestrzennej systemów o cennych wartościach przyrodniczych, a także zapewnienie pomiędzy nimi powiązań ekologicznych. Ochronie i eksponowaniu będą podlegały najbardziej wartościowe zespoły środowiska kulturowego również te obszary, które po weryfikacji zostaną zaproponowane do ochrony. W szczególności będzie to obejmowało obszary o najcenniejszych walorach krajobrazu i dziedzictwa kulturowego oraz dóbr kultury współczesnej; najcenniejszych układów urbanistycznych, ruralistycznych i zabytków. Wytyczone zostaną także obszary zintegrowane w postaci pasm przyrodniczo-kulturowych obejmujące wieloprzestrzenne elementy krajobrazowe i rejony etnograficzne.

5.2.3 Wojewódzki program opieki nad zabytkami

Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami na lata 2012-2015 został przyjęty przez Sejmik Województwa Mazowieckiego uchwałą Nr 42/12 z 12 marca 2012 r. jest on podstawowym dokumentem określającym politykę samorządu województwa w sferze sprawowania opieki nad dziedzictwem kulturowym oraz jego racjonalnym wykorzystaniem. Zawiera on główne obszary opieki nad zabytkami, część programową: wizję, cele, kierunki działań oraz działania, a także zasady monitorowania i uwarunkowania realizacyjne i zestawienie podstawowych źródeł finansowania.

Wizją programu jest ***Mazowsze regionem o bogatym i różnorodnym dziedzictwie kulturowym oraz wyrazistej i opartej na tradycji tożsamości regionalnej, wykorzystującym potencjał przeszłości dla rozwoju regionu oraz kreowania pasm turystyczno-kulturowych i umacniania więzi społecznych.***

Natomiast cel strategiczny został określony jako *Zachowanie regionalnej przestrzeni kulturowej i kultywowanie tradycji jako podstawa budowania tożsamości kulturowej regionu i kształtowanie postaw społecznych w sferze opieki nad zabytkami oraz wykorzystanie dziedzictwa dla rozwoju regionu.*

Jego realizacja ma nastąpić poprzez zdefiniowane czterech celów operacyjnych:

- a) ochrona i zachowanie materialnego i niematerialnego dziedzictwa regionu
- b) kształtowanie tożsamości regionu
- c) wzrost społecznej akceptacji dla ochrony zasobów dziedzictwa kulturowego regionu
- d) efektywne zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego regionu oraz kreowanie pasm turystyczno-kulturowych.

Sprecyzowanie i rozwinięcie poszczególnych celów operacyjnych jest zawarte w kierunkach działań.

5.3. Dokumenty Powiatowe

5.3.1. Strategia Rozwoju Powiatu Kozienskiego do roku 2020

Strategia Rozwoju Powiatu Kozienskiego do roku 2020 została przyjęta uchwałą Rady Powiatu nr XXIV/201/2012 z dnia 28 listopada 2012 r. i stanowi podstawę do kreowania polityki rozwoju powiatu. Dbłość o zabytki i dziedzictwo kulturowe znalazło odzwierciedlenie w IV celu strategicznym *Wykorzystanie zasobów i walorów przyrodniczo- turystycznych i kulturowych*, z którym korespondują dwa cele operacyjne: *Rozwój turystyki i rekreacji i Ochrona dziedzictwa kulturowego*.

Pierwszy z nich zawiera dwa cele szczegółowe:

- 1) *Zwiększenie atrakcyjności turystyczno-wypoczynkowej powiatu, w którym zwrócono uwagę na ułatwienia zwiedzającym dostępności do zabytków sztuki sakralnej,*
- 2) *Informacja i promocja turystyczna, który ma za zadanie budowę oferty turystycznej poprzez eksponowanie i wykorzystanie warunków przyrodniczych w oparciu o dziedzictwo kulturowe.*

Realizacja drugiego celu operacyjnego zostanie realizowana poprzez cele szczegółowe:

Ochrona zabytków i miejsc historycznych i Dbłość o zachowanie dziedzictwa kulturowego. Ich szeroki katalog odnosi się do zapisów ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami oraz oczekiwań społeczeństwa w zakresie zachowania, promowania i wykorzystaniu dziedzictwa kulturowego powiatu w celu jego rozwoju i pozytywnego wizerunku.

6. Formy ochrony dziedzictwa kulturowego w gminach powiatu kozienskiego

Formami ochrony zabytków są:

- a) wpis do rejestru zabytków, dokonywany na podstawie prawomocnej decyzji administracyjnej wojewódzkiego konserwatora zabytków,
- b) uznanie za pomnik historii, dokonywane przez Prezydenta RP w drodze rozporządzenia,
- c) utworzenie parku kulturowego, następuje w drodze uchwały rady gminy,
- d) ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, przyjmowane w drodze uchwały rady gminy.

7. Zasoby dziedzictwa kulturowego i krajobrazu powiatu

7.1. Położenie geograficzne i administracyjne powiatu kozienskiego

Powiat Kozienski położony jest w południowo-wschodniej części województwa mazowieckiego. Jest częścią subregionu radomskiego. Powierzchnia powiatu wynosi 916,96 km² co stanowi 2,58% powierzchni województwa mazowieckiego i 12,57% powierzchni subregionu radomskiego. Powiat Kozienski leży w widłach rzeki Wisły i Pilicy, która jest naturalną granicą z powiatem grójeckim, a Wisła oddziela powiat kozienski od powiatu garwolińskiego (województwo

mazowieckie) oraz ryckiego i puławskiego (województwo lubelskie). Od południa powiat graniczy z powiatem zwoleniskim, a od zachodu z ziemskim radomskim i białobrzeskim. Administracyjnie do powiatu kozienickiego należy jedna gmina miejsko-wiejska Kozienice i sześć gmin wiejskich: Garbatka-Letnisko, Głowaczów, Gniewoszków, Grabów n. Pilicą, Magnuszew, Sieciechów.

7.2. Rys historyczny rozwoju powiatu i regionu

Terytorium obecnego powiatu kozienickiego i Puszy Kozienickiej już w czasach plemiennych było obszarem przejściowym, nad którym pomimo jego lesistości i bagnistości swoją władzę chcieli rozciągnąć zarówno Wiślanie jak i Lędzianie. Pomimo że w X w. ziemie te znalazły się w granicach monarchii piastowskiej w dalszym ciągu było ono łącznikiem pomiędzy Mazowszem i Małopolską co zdeterminowało kierunek osadnictwa z północy i południa powodując napływ Mazowszan i Sandomierzan. W pierwszej fazie osadnictwo powstawało wzdłuż większych rzek, skąd przemieszczało się w głąb puszczy wzdłuż mniejszych cieków wodnych tworząc wschodnie osadnictwo Puszczy Radomskiej.

Ziemie wchodzące w skład dzisiejszego powiatu kozienickiego należały do dawnej dzielnic sandomierskiej. W okresie rozbicia dzielnicowego ziemia radomska była przedmiotem rywalizacji pomiędzy książętami mazowieckimi, małopolskimi i sandomierskimi. Ostatecznie sprawę uregulował Kazimierz Wielki odstępując niewielki skrawek północno-wschodniej część ziemi radomskiej, położony pomiędzy rzekami Pilicą i Radomką Ziemowitowi Mazowieckiemu. Obszar ten zwany Zapilcze został przyłączony do Mazowsza. W wyniku późniejszych nadań dokonywanych przez książąt mazowieckich nastąpił rozwój m.in. Magnuszewa, Mniszewa i Rozniszewa.

Po zjednoczeniu państwa polskiego przez Władysława Łokietka księstwa zaczęto nazywać ziemiami. Województwami nazywano te, w których utrzymał się urząd wojewody. Województwo sandomierskie obejmowało całą wschodnią część Małopolski po obu stronach Wisły. Kasztelanie były mniejszą jednostką administracyjną.

Od XIII wieku istniały powiaty, które powiązane były z administracją wojskową, a także z systemem pobierania podatków, a przede wszystkim z sądownictwem. W 1397 roku część województwa sandomierskiego leżącą na lewym brzegu Wisły, podzielono na trzy powiaty: sandomierski, radomski i chęciński.

Najwcześniejsze źródła pisane odnoszące się do początków osadnictwa na terenie obecnego powiatu kozienickiego pochodzą z XI w. Należał do nich, położony na południu Sieciechów, gród założony przez palatyna Sieciecha wspomniany w „Kronice” Galla Anonima z 1096 r., który wraz z Oleksowem stanowił system obrony kasztelanii. Dynamiczny rozwój osadnictwa wokół grodu nastąpił w momencie fundacji w 1122 r. w jego pobliżu opactwa benedyktynów. W XIII w. opactwo sieciechowskie było w posiadaniu 41 wsi i należało do jednych z największych właścicieli ziemskich na ziemi radomskiej.

Najstarszym grodem książęcym broniącym przeprawy przez Wisłę na północy były Świerże. Już w 1121 r. znajdowała się tu kaplica, a po nadaniu ich w 1191 r. kolegiacie sandomierskiej utworzono rozległą parafię obejmującą niemal całą wschodnią część Puszczy Radomskiej. Poza nimi do najważniejszych osad położonych na granicznej rzece Radomce z Mazowszem należały Brzoza i Ryczywół. Ze względu na swoje strategiczne położenie na szlaku wiodącym z Rusi Halickiej na

Śląsk i z Krakowa do Wilna w Ryczywole na moście funkcjonowała kamera celna, a osada w XIV uzyskała prawa miejskie.

Centralnie położone Kozienice, jako wieś należąca w XIII w. do norbertanek płockich, zawdzięcza swój rozwój królowi Władysławowi Jagielle, który nabył te tereny w 1390 r. w drodze zamiany i potwierdził w roku 1429. Zamianę tę potwierdził ponownie w 1447 roku król Kazimierz Jagiellończyk. Dzięki zamianie własność królewska obejmowała zwarty kompleks leśny Puszczy Radomskiej, który wraz z osadami stanowił od roku 1447 własność królewską podlegającą szczególnej opiece królewskich łowczych. Tylko niewielka wschodnia jej część należała do benedyktynów sieciechowskich. Puszcza Kozienicka, (bo tak zaczęto nazywać centralną część Puszczy Radomskiej) wchodziła od 1607 roku w skład dóbr królewskich, które tworzyły starostwa niegrodowe. Podział ten przetrwał aż do roku 1795, do III rozbioru Polski.

Król Kazimierz Jagiellończyk z powodu panującej epidemii dżumy w Krakowie, schronił się z rodziną w Kozienicach i tutaj 1 stycznia 1467 roku królowa Elżbieta Rakuska urodziła syna-przyszłego króla Polski Zygmunta I Starego. Fakt ten upamiętnia kolumna znajdująca się, od chwili wybudowania w roku 1517, w tym samym miejscu - na terenie parku pałacowego, po prawej stronie alei wjazdowej.

Pomimo bezpośredniego związku pierwszych Jagiellonów z Kozienicami nie nastąpił w XV w. ich znaczący rozwój. Były one raczej miejscem postoju lub wypraw łowieckich. Sytuacja uległa zmianie dopiero w XVI w. po przekazaniu ziemi kozienickiej przez Zygmunta Starego, jako wiano dla królowej Bony. Jej to należy zawdzięczać ożywienie gospodarcze tych terenów, a szczególnie tutejszego folwarku. W roku 1549 syn Zygmunta Starego, król Zygmunt II August podniósł Kozienice do rangi miasta, a od 1557 r. rozpoczęła działalność tutejsza parafia.

Od połowy XVII wieku dla obszarów obecnego powiatu zaczęły się gorsze czasy. W okresie kampanii zimowo-wiosennej w wojnie ze Szwedami, w 1656 roku Stefan Czarniecki stoczył kilka zwycięskich bitew. Wojna dokonała ogromnych zniszczeń.

Królowie polscy, w których posiadaniu były tzw. dobra stołowe, dbali o ich stan i rozwój. Ostatni król Polski Stanisław August Poniatowski po kolejnym pożarze, jaki zniszczył Kozienice, zachęcał mieszczan do budowania domów murowanych. Za jego czasów powstały w mieście hamernia i rusznikarnia, tartaki i garbarnia. Szybko powstawały nowe osady rolnicze, zwiększyło się zaludnienie osad już istniejących.

Z chwilą III rozbioru Polski w 1795 roku, Kozienice znalazły się pod panowaniem Austrii. W 1807 roku utworzono Księstwo Warszawskie, które podzielono na 6 departamentów. W 1809 roku w pobliżu miasta generał Józef Zajączek stoczył zwycięską bitwę z wojskami austriackimi, przyczyniła się ona w znacznym stopniu do wyparcia wroga z zagarniętych w 1795 roku terytoriów.

W tym samym roku na mocy traktatu z Schönbrunn Księstwo powiększono i na tych ziemiach utworzono cztery następne departamenty, w tym radomski, w którym wyodrębniono powiaty: kielecki, konecki, kozienicki, opatowski, opoczyński, radomski, solecki, staszowski i szydłowiecki.

Od 1812 roku Księstwo Warszawskie, do Kongresu Wiedeńskiego było okupowane przez Rosję. Postanowieniami Kongresu z większej części Księstwa utworzono Królestwo Polskie zależne od cara rosyjskiego. W 1816 roku utworzony został nowy podział administracyjny, stolicą województwa sandomierskiego został Radom. Powiat kozienicki jako okręg do celów wyborczych wszedł w skład obwodu radomskiego. W 1827 r. ludność powiatu kozienickiego wynosiła 49 548 osób

zamieszkałych w 210 miejscowościach, z czego tylko 10 posiadało prawa miejskie. Największym miastem były Kozienice liczące 2094 mieszkańców.

W okresie walk po powstaniu listopadowym, w lutym 1831 roku generał Dwernicki odniósł pod Mniszewem zwycięstwo nad armią generała rosyjskiego Geismara. Po raz drugi zaatakował Rosjan pod Nową Wsią i zmusił nieprzyjaciela do cofnięcia się na prawy brzeg Wisły. Potem Rosjanom udało się zająć Kozienice, ale znowu wojska Dwernickiego ich pokonały, opuścili miasto i wycofali się za Wisłę. Jeszcze w sierpniu 1831 roku pod Gniewoszowem Rosjanie zaatakowali słaby oddział wojsk polskich, który poniósł dotkliwą klęskę. Po upadku powstania listopadowego nasiliła się rusyfikacja.

Na mocy ukazu z marca 1837 roku województwa nazwano guberniami. Natomiast ukaz z października 1842 roku przyniósł przemianowanie obwodów na powiaty, a powiatów na okręgi. Na mocy tego ukazu powiat kozienicki stał się okręgiem dla potrzeb sądowych o zasięgu terytorialnym bez większych zmian.

W czasie powstania styczniowego Puszcze Kozienicka i Stromiecka były terenem licznych walk małych oddziałów powstańczych. Aktywnym dowódcą oddziałów powstańczych był pułkownik Dionizy Czachowski i Władysław Kononowicz- były podpułkownik rosyjski. Z większym oddziałem powstańców lasami przedostał się aż pod Rozniszew, Magnuszew i Grabowską Wolę i pokonał rosyjskie wojska. Natomiast w Nowej Wsi, koło Świerży Górnych powstańcy pod dowództwem Grabowskiego ponieśli klęskę w walce z rosyjskimi armatami. Liczne mogiły powstańcze w lasach w okolicach Głowaczowa, Rozniszewa, Nowej Wsi są trwałymi śladami tamtych wydarzeń.

W 1867 roku dokonano nowego podziału administracyjnego Królestwa, z części dawnego okręgu radomskiego utworzono powiat kozienicki. Granicami od północy były Wisła i Pilica, od wschodu Wisła oddzielała go od powiatu puławskiego, od południa graniczył z powiatem iłżeckim, a od zachodu z radomskim. Głównymi drogami komunikacyjnymi dla handlu były Wisła i Pilica. Były także dwie bite drogi z Radomia do Zwoleń, do Puław i Lublina oraz droga łącząca Kozienice z Radomiem.

Ludność powiatu w 1870 roku wynosiła 79 796 osób, ale w 1880 roku było już 90 406 mieszkańców. W powiecie było 1 miasto, 8 osad miejskich, 450 wsi i kolonii. Szkół początkowych było 18. Administracyjnie powiat był podzielony na 20 gmin: Bobrowniki, Brzeźnica, Brzóza, Gniewoszków-Granica, Grabów n/Wisłą, Grabów n/ Pilicą, Góra Puławska, Jedlnia, Kozienice, Mariampol, Oblasy, Policzna, Rozniszew, Sarnów, Sieciechów, Suskowola, Świerże Górne, Tczów, Trzebień i Zwoleń. Taka ilość gmin utrzymała się do 1905 roku.

W latach I wojny światowej lasy Puszczy Stromieckiej i Kozienickiej były miejscem wielu długotrwałych walk. Walki o twierdzę w Dęblinie w październiku 1914 roku spowodowały zniszczenia wsi i osad po obu stronach Wisły na długości około 20 km, w Sieciechowie ze 120 domów ocalało tylko 19. W walkach z Rosjanami w okolicy Trupienia, Lasek i Anielina także w październiku 1914 roku chwałą okryła się I Brygada Legionów, tamten czas upamiętnia Mauzoleum Legionistów w Żytkowicach.

W latach 1915 - 1918 państwa centralne podzieliły okupowane ziemie Królestwa Polskiego na dwie strefy niemiecką i austriacką. W strefie austriackiej utworzono od września 1917 roku Generalne Gubernatorstwo z siedzibą w Kielcach, a później w Lublinie, obejmowało ono 14 powiatów, w tym powiat kozienicki. W 1919 roku utworzono województwa: warszawskie, łódzkie, kieleckie, lubelskie i białostockie. W tym samym roku przekształcono urzędy powiatowe w starostwa. Starosta

podporządkowany był wojewodzie, a mianowany przez Ministra Spraw Wewnętrznych. Był on przedstawicielem rządu i szefem administracji ogólnej. Organem uchwałodawczym, sprawującym kontrolę był Sejmik Powiatowy, w którym reprezentowane były wszystkie gminy wiejskie i miasta. Wsie wchodzące w skład gminy wiejskiej tworzyły gromady z sołtysem na czele.

Na terenie powiatu kozienickiego były dwie gminy miejskie Kozienice i Zwoleń oraz 19 wiejskich. Według spisu powszechnego, w 1931 roku w powiecie zamieszkiwało 143 237 osób. Było 130 szkół powszechnych, 1 ogólnokształcąca i 2 zawodowe. Istniało 55 młynów wodnych i 2 motorowe, 160 wiatraków, 5 tartaków, 1 gorzelnia oraz Państwowa Wytwórnia Prochu w Pionkach. Taki stan utrzymał się do 1939 roku.

W okresie okupacji struktura powiatu kozienickiego uległa zmianom. Generalne Gubernatorstwo podzielono początkowo na cztery, a potem na pięć dystryktów, zachowując podział na gminy i powiaty. Obszar powiatu został włączony w granicę powiatu radomskiego.

W tym czasie działały i walczyły z hitlerowcami oddziały Batalionów Chłopskich i Armii Krajowej, w 1943 roku uwolniły one z kozienickiego aresztu 149 więźniów. Niemcy nasilali terror, w kozienickim parku rozstrzelali 10 partyzantów. Powiat kozienicki należał do terenów najwięcej zniszczonych przez działania wojenne.

Po wyzwoleniu utworzono Rady Narodowe, nad którymi nadzór sprawowała Rada Państwa. Powiat kozienicki do 1950 roku zajmował taki sam obszar jak przed wojną. Ustawa z 1950 roku o reformie administracyjnej wprowadziła terenowe organy jednolitej władzy państwowej. Powstałe Rady Narodowe (miejskie i wiejskie) zajmowały się działalnością gospodarczą, społeczną i kulturalną, a także porządkiem publicznym. Organami wykonawczymi były Prezydium Rad Narodowych. Nastąpiła zmiana nazewnictwa stanowisk - starosty na przewodniczącego Prezydium Powiatowej Rady Narodowej. Powstało 17 województw i 5 miast wydzielonych. W 1953 roku w powiecie utworzono 30 gmin. Już w następnym roku w ich miejsce utworzono 60 gromad. W latach 1957-1959 zlikwidowano 19 małych gromad.

Na początku 1959 roku w powiecie kozienickim były 2 miasta oraz 33 gromady. W roku 1962 powiat stanowiły 2 miasta: Kozienice i Pionki, 20 gromadzkich rad narodowych, 198 sołectw i 201 wsi. Zamieszkiwało w nim 75 600 osób.

W 1972 roku w miejsce gromad wprowadzono gminy, dokonano też korekty granic powiatu. W latach 1973-1975 po raz kolejny zreformowano administrację terenową, powstało 49 nowych województw. Powiaty zlikwidowano, a znaczną część kompetencji przekazano gminom, organami wykonawczymi zostali Naczelnicy Miast i Gmin.

W 1998 roku na mocy ustawy powstają wspólnoty samorządowe - powiaty i od 1 stycznia 1999 roku zaczynają działać starostwa powiatowe. Powiat kozienicki to 6 gmin wiejskich Garbatka Letnisko, Głowaczów, Gniewoszów, Grabów n/Pilicą, Magnuszew, Sieciechów oraz gmina miejsko-wiejska Kozienice. Na obszarze 917 km², zamieszkuje 62 462 osoby.

7.3. Wykaz obiektów z terenu powiatu wpisanych do rejestru zabytków województwa mazowieckiego

Gmina	Miejscowość	Opis obiektu i lokalizacja	Dane ewidencyjne
Garbatka-Letnisko	Garbatka-Letnisko	1. Budynek dawnej leśniczówki z 1926 r. przy ul. Krasickiego (dz. nr ew.509/2) wraz z otoczeniem w granicach działki 509/2	dec. Nr 131/2011 z dnia 11. 02. 2011 r. wydana przez MWKZ, nr rej.A-1008
	Żytkowice (Laski)	1. Mauzoleum Legionistów z 1914 r., 1933 r.	nr rej., 402/A/89 z dnia 03.04. 1989
Głowaczów	Brzóza	1. Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja z dzwonnica	nr rej. 281/A z 16.10.1956, 320/A z 15.06.1967 oraz 34/A z 25.04.1980
		2. Budynek kaplicy-skarbczyka z 4.ćw.XVIII w., zlokalizowany przy ul. Radomskiej(dz. nr ew. 377/2, KW 21421)	dec. 488/2012 z dnia 21 maja 2012 r. wydana przez MWKZ w Warszawie, nr rej. A-1075
		3. Park pałacowy, XVIII w.	nr rej. 628 z 17.12.1957 oraz 293/A/85 z 19.07.1985
		4. Spichrz folwarczny, poł. XIX w.	nr rej. 384/A z 15.05. 1988
	Wólka Brzózka	1. Park „Grądy”	nr rej.425/A z 15.03.1990
Gniewoszków	Boguszówka	1. Park, XIX w.	nr rej. 304/A z 19.07.1985
	Borek	1. Fort V (twierdza Dęblin)	nr rej. 3/A z 05.01.1979
	Oleksów	1. Kościół parafialny p.w. św. Stanisława Bpa, XVII w	nr rej. 317/A z 16.06.1967 oraz 95/A z 15.03.1981
	Stary Regów	1. Park, koniec XIX w.	nr rej. 305/A z 19.07. 1985
	Wysokie Koło	1. Zespół klasztorny dominikanów	nr rej.319 z 15.06.1967 oraz 179/A

		-kościół ob. par. p.w. Św. Krzyża -klasztor, ob. plebania	z 15.10.1982
Grabów nad Pilicą	Grabów nad Pilicą	1. Cmentarz wojenny z I wojny światowej	nr rej.401/A z 03.04.1989
		2. Strażnica graniczna, obecny urząd gminy, 1897,1920	nr rej.434/A z 30.07.1990
		3. Park	nr rej. 765 z 20.12.1957
Kozienice	Brzeźnica	1. Kościół par. p.w. Najśw. Serca Pana Jezusa, 1911-37 r.	nr rej.282/A z 01.03.1985 dec. MWKZ w Warszawie
		2. Cmentarz przykościelny(XV-XVIII w.) przy kościele parafialnym p.w. Najśw. Serca Jezusa i św. Leonarda w granicach obecnego ogrodzenia (dz. ew. nr 436/3 obr.000-2 Brzeźnica KW. 27303)	nr 1036/2011 z dnia 09.09.2011 r., nr rej.A-1047
	Janików	1. Park, XIX w.	nr rej. 631 z 17.12. 1957
	Kozienice	1.Kościół par. p.w. Św. Krzyża, 1868-69 r.	nr rej.277/A z 27.12.1984
		2. Cmentarz par. rzym.-kat., poł. XIX w.	nr rej.464/A z 05.11.1991
		3.Cmentarz żydowski, XVI- XX w.	nr rej.403/A z 03.04.1989
4.Cmentarz Dehnów, 1 poł. XIX w.		nr rej. 523/A z 06.04.1992	
5. Zespół pałacowo-parkowy, XVII-XIX-XX w. -pałac		nr rej.315/A/67 z15.06.1967 oraz 98/A z 18.03.1981 nr rej.200 z	

		-park	20.08.1955 nr rej.630 z 17.12.1957
		6. Kramy, drewn.-mur., poł. XIX w.	nr rej.246/A z 20.03 1984
		7. Willa, ul. Kochanowskiego 20,1923 r.	nr rej.340/A z 10.04.1992
		8. Dworek, ul. 1 Maja 10, poł. XIX w	nr rej. 531/A z 30.10. 1992
	Kozienice- Stara Wieś	1. Kaplica, k. XVIII w.	nr rej. 627 z 28.10.1971, 830 z 28.01.1959
	Ryczywół	1. Kościół p.w. św. Katarzyny, 1876-84, 1945-49	nr rej.439/A z 16.11.1990
		2. Dzwonnica	nr rej.439/A z 16.11.1990
	Stary Chinów	Cmentarz ewangelicko- augsburski, 1840 1944 r.	nr rej.464/A z 05.11.1991
	Świerże Górne	1. Dzwonnica cmentarna (przy kościele), drew., poł. XVIII w.	nr rej.851 z 29. 01.1959, 318 z 15.06.1967 oraz 159/A z18.03.1982
		2. Cmentarz wojenny z I wojny światowej	nr rej.274/A z 06.09.1984
Wólka Tyrzyńska	1. Zagroda, k. XIX w., obejmuje: -dom drewniany, chlew, stodołę, spichrz, szopę	nr rej.315/A z 14.08.1985	
Magnuszew	Magnuszew	1. Kościół par. p.w. św. Jana Chrzciciela, 1786-87 r.	nr rej.477/A/57 z 18.03.1957, 316/A z 15.06.1967 oraz 86/A z 15.03. 1981
		2.Dzwonnica wraz z placem przykościelnym kościół par. p.w. św.	nr rej. 483/A z 10.10.2005 r.- objęty prawomocną decyzją WKZ nr 1906/05 z

		Jana Chrzciciela	07.09.2005 r.
		3. Dawny zajazd, XVIII/XIX w.	nr rej. 777/A z 30.05.1972 oraz 116/A z 07.07.1981
	Rozniszew	1. zespół kościelny, wybudowany w latach 1880-85 obejmuje: - kościół p.w. Narodzenia NMP, -budynek dzwonnicy, -ogrodzenie wraz z placem przykościelnym (d. cmentarz przykościelny) oraz starodrzew w granicach założenia ograniczonego murem ogrodzenia	dec. MWKZ nr 67/10 z 29.01.2010 r.
	Trzebień	1. Zespół pałacowo - parkowy, 1 połowa XIX w. - pałac - oficyna - park	nr rej.629 z 17.12.1957 oraz 217/A z 05.07.1983
Sieciechów	Głusiec	1. Fort VI „Głusiec”, 1879, 1905-08	nr rej. 2/A z 05.01.1979
	Nagórniki Wielki	1. Fort kolejowy „Wannowski”-Bema, 1885-87, XX w.	nr rej. z 15.01.1979
	Sieciechów	1. Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca	nr rej. z 628/A z 28.10.1971 oraz 145/A z 15.03.1982
		2. budynek dzwonnicy oraz cmentarz przykościelny w granicach muru kościelnego przy kościele par. p.w. Św. Wawrzyńca	nr rej. A-992, dec. MWKZ w Warszawie nr 1222/2010 z 12.11.2010

	Sieciechów-Opactwo	<p>1. zespół klasztorny benedyktynów,</p> <p>Obejmuje:</p> <ul style="list-style-type: none"> -kościół p.w. Wniebowzięcia NMP, obecnie parafialny - klasztor - dzwonnica - przeorat, ob. plebania -pałac opacki -ogrodzenie murowane z kaplicami 	nr rej.314/A z 15.02.1967 oraz 146/A z 15.03.1982
--	--------------------	--	---

7.4. Zabytki archeologiczne

Przeprowadzone w poprzednich latach badania archeologiczne w ramach ogólnopolskiego programu badawczo-konserwatorskiego Archeologiczne Zdjęcie Polski umożliwiło zinwentaryzowanie i archiwizację 503 stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenie powiatu. Ich karty ewidencyjne są przechowywane w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków Delegatura w Radomiu. Nasylenie terenu powiatu stanowiskami archeologicznymi jest stosunkowo duże i jest zdeterminowane warunkami osadnictwa w pradziejach, jednak ich rozłożenie jest nierównomierne. Dość intensywne ślady osadnictwa występują wzdłuż Wisły oraz w widłach tej rzeki i Radomki oraz Pilicy co sprawiło, że na terenie gminy Kozienice zlokalizowano 119, Magnuszew 114, Grabów nad Pilicą 78, Głowaczów 94, a Gniewoszków 71 stanowisk. Mniej liczne znajdują się na terenie gmin Sieciechów 20, Garbatka-Letnisko 7. Stanowiska posiadają zróżnicowany charakter i datowanie. Reprezentowane są przez artefakty archeologiczne sięgające swą chronologią od epoki kamienia gładzonego po okres nowożytny. Mają one charakter przeważnie osadowy i sepulkralny.

Tylko nieliczne z nich zostały wpisane do rejestru zabytków. Wśród nich znajduje się jedno stanowisko z terenu gminy Gniewoszków – Oleksowie stan 1., które jest jednym z najwartościowszych pod względem naukowo-badawczym i archeoturystycznym. Obiekt ten jest pozostałością gródka stozkowego datowanego na XIV w. Na szczególną uwagę zasługuje także pozostałość średniowiecznego grodziska pierścieniowatego – Oleksów stan.2.

Do rejestru zabytków zostało wpisane również stanowisko archeologiczne nr 2 w Nowej Żelaznej w gminie Magnuszew w obrębie nr 0012 Żelazna Stara (AZP 66-69). Stanowisko o powierzchni 0,6 ha jest cmentarzyskiem kultury celtyckiej. Znaleziono tutaj unikalny na terenie Mazowsza tzw. obiekt rowkowy czworokątny o proveniencji celtyckiej. Cmentarzysko odznacza się długim funkcjonowaniem od II w. p.n.e. do III w. n.e. Wśród materiału zabytkowego odkrytego na terenie cmentarzyska występowały materiały z brązu wskazujące na kontakty z innymi plemionami germańskimi.

Do najcenniejszych zabytków nie wpisanych do rejestru zabytków należy w gminie Sieciechów stanowisko Zajezerze st. 1 – miejsce grodziska wczesnośredniowiecznego, słabo czytelne w terenie w związku z tym należy teren ten poddać stałej obserwacji i rozważyć możliwość wpisania go do rejestru zabytków. Ponadto na ochronę szczególną zasługuje też stanowisko Sieciechów 4 – osada wielokulturowa oraz rejon Woli Klasztornej ze stanowiskami późnośredniowiecznymi.

Na terenie gminy Garbatka-Letnisko zlokalizowano stanowiska noszące ślady osadnictwa z okresu XV-XVIII w. i jedno z okresu paleolitu i mezolitu znajdujące się w obrębach Gródek Poduchowny (AZP 72-72 3, AZP -72-72 4, AZP 72-72 5, AZP 72-72 5), Garbatka Zbyszyn (AZP 72-72 2, AZP 72-72 6) i Molendy (AZP 72-72 1).

Największą natomiast wartość poznawczą w gminie Kozienice mają stanowiska w pasie pomiędzy Wilczkowicami i Ryczywołem. Szczególną ochroną należy objąć w planach zagospodarowania przestrzennego stanowiska: Ryczywół st. 1, 2, 3, 4, 6, 7, 11, 12, 13 oraz Wilczkowice Górne st. 2. W związku z powyższym zaleca się wystąpienie do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wpisanie tych stanowisk do rejestru oraz przeprowadzenie na nich, w miarę możliwości, badań wykopaliskowych.

Spośród licznych stanowisk na terenie gminy Grabów nad Pilicą warte odnotowania są stanowiska osadnicze w Strzyżynie (AZP 68-68/6) z okresu schyłkowego paleolitu (kultura świderska), w Celinowie (AZP 68-69/15) o układzie dekoncentrycznym o dużym, równomiernym nasyceniu znalezisk z XII-XIII i XVI-XVII w. oraz w rejonie Brzózki-Zakąć (67-68/22), na którym odkryto ślady osadnictwa z okresu mezolitu-neolitu oraz osadę późnośredniowieczną z czasów kultury przeworskiej. Stanowisko ma układ wielocentryczny o nierównomiernym nasyceniu znaleziskami.

7.5. Obiekty o dużej wartości historycznej i architektonicznej – potencjał powiatu

Do obiektów o dużej wartości historycznej i architektonicznej należą bez wątpienia wszystkie wpisane do rejestru zabytków i podlegają pełnej ochronie prawnej i konserwatorskiej. Wpis rodzi szereg skutków i ograniczeń prawnych, ale umożliwia także m. in. korzystanie z ulg podatkowych jak i warunkuje ubieganie się o pomoc finansową na konserwację zabytku ze środków publicznych.

Dla dziedzictwa kulturowego powiatu ważna jest dbałość o zachowanie jak największej substancji zabytkowej obiektów znajdujących się w gminnych ewidencjach zabytków. Ich analiza po konsultacjach z władzami gminnymi, podmiotami fizycznymi i prawnymi przy udziale MWKZ umożliwi ustalenie priorytetów działania. Ważnym elementem tożsamości powiatu jest także dziedzictwo niematerialne i miejsca pamięci narodowej, które należy otoczyć szczególną troską.

7.5.1. Zabytki nieruchome

Zasoby zabytków nieruchomych powiatu kozienickiego zostały przedstawione w następujących kategoriach:

a) obszary zabytkowe- układy urbanistyczne i ruralistyczne,

Na terenie powiatu kozienickiego nie występują zabytkowe układy ruralistyczne i urbanistyczne wpisane do rejestru zabytków, co nie oznacza że charakter takich układów nie został zachowany. Jednym z nich jest zachowany dość wyraźnie układ typowy dla małych miasteczek polskich w Sieciechowie. Pomimo nietrwałego materiału budowlanego jakim było drewno udało się do naszych czasów utrzymać rozplanowanie domów typu miejskiego, które znajdują się w najstarszej części układu przy rynku w miejscu średniowiecznego targowiska i w sąsiedztwie XVIII w. kościoła. Późniejsza część założenia miejskiego rozciąga się wzdłuż ulic 11 Listopada i Kozienickiej. Z zabytkowego układu zachowała się pewna ilość budynków z XIX w. i rozplanowany układ działek, na których późniejsze budynki zostały wzniesione zgodnie z tradycją budowlaną i wkomponowane w historyczną zabudowę nie zakłócając formy zabudowy zespołu urbanistycznego.

Dawny zabytkowy układ urbanistyczny z fragmentami zabudowy małomiasteczkowej, pierzejowej, kalenicowej, jednokondygnacyjnej został zachowany w Głowaczowie. Obejmuje on rejon rynku i przyległych ulic. Cechy charakterystycznego układu urbanistycznego zachowały się również w centralnej części Magnuszewa. Wokół owalnicy i zarysu średniowiecznego rynku usytuowany jest zespół kościelny z kościołem barokowym oraz budynek dawnego zajazdu. Natomiast z XIX wiekowej murowanej zabudowy małomiasteczkowej pierzejowej i kalenicowej z przejazdami bramnymi zachowały się pojedyncze budynki. Nadal jest w pełni czytelny układ przestrzenny zabudowy miasteczkowej Gniewoszowa ukształtowany w końcu XVII w. chociaż zachowana obecnie zabudowa przyrynkowa została znacznie przeobrażona przez przypadkowe prace modernizacyjne co przyczyniło się do wymiany substancji historycznej.

Do ciekawych układów urbanistycznych należy również częściowo zachowany układ urbanistyczny Kozienic, który został uformowany po wielkim pożarze miasta w 1782 r. Z inicjatywy Stanisława Augusta Poniatowskiego architekt królewski Jan Kanty Fontana odbudował miasto według projektu zakładającego regularną zabudowę na planie prostokąta z obszernym rynkiem w centrum i szerokimi ulicami, którego główną oś wyznaczał pałac królewski.

Krajobraz kulturowy powiatu zdominowany jest obszarami wiejskimi, który w przeważającej części został ukształtowany w okresie oczyszczania i uwłaszczenia włościan w połowie XIX w., a także procesu kolonizacji. Przeważającym układem przestrzennym zabudowy wiejskiej były rzędówki i łańcuchówki, które na przestrzeni wieków, poprzez przekształcenie terenów rolnych i rozbudowę wsi nabrały cech zabudowy ulicówki lub wielodrożnej. Na terenie powiatu nie zachowały się wyraźne, jednolite układy ruralistyczne chociaż znamiona ciągłości zabudowy wiejskiej można zauważyć w wielu układach przestrzennych wsi.

Zachowanie i utrwalenie układów urbanistycznych i ruralistycznych jest ważnym elementem ciągłości krajobrazu kulturowego powiatu, który w okresie szybkich przemian gospodarczych ulega dynamicznym przeobrażeniom.

Fragment zachowanej zabudowy małomiasteczkowej w Sieciechowie

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Fragment charakterystycznego krajobraz kulturowego powiatu

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Przykład niszczonej zabudowy wiejskiej

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

b) zespoły pałacowo- parkowe i parki

Już od czasu średniowiecza pochodzą informacje o właścicielach dóbr i ich siedzibach znajdujących się w granicach administracyjnych obecnego powiatu, niestety z tego okresu nie

zachowała się żadna z nich. Dopiero ukształtowanie się na przestrzeni XVII i XVIII w. struktury przestrzennej folwarku feudalno-pańszczyźnianego spowodowało wytworzenie zabudowy składającej się z dworu lub pałacu wraz z kompleksem zabudowy gospodarczej. W kluczowych wsiach lub miasteczkach o dogodnej komunikacji lokowano w miejscu eksponowanym siedzibę właściciela, która determinował w znacznym stopniu jej układ przestrzenny. W jego otoczeniu znajdowały się ogrody. W późniejszym okresie ich miejsca zajęły urządzone parki o charakterze krajobrazowym. Stopień zachowania integralności zespołów jest różny. W niektórych miejscowościach nie zachowały się siedziby dawnych właścicieli ziemskich. I tak nie ocalały pałac Ożarówskich w Brzózcie i pałacyk myśliwski w Wólce Brzózkiej oraz dwory Lewickich należące od 1930 r. do Seweryna Plewińskiego w Starym Regowie, jak i Komornickich w Grabowie nad Pilicą czy XIX wieczny dwór w Janikowie. Pozostałością po nich są parki wpisane do rejestru zabytków województwa mazowieckiego.

Do najcenniejszych zachowanych zespołów pałacowo-parkowych należy zespół w Kozienicach, które otrzymały lokację na prawie średzkim w 1326 r. i zostały włączone do dóbr królewskich. W 1775-78 trwały prace nad królewskim pałacem w stylu barokowym według projektu Franciszka Placidiego. Rozpoczęte prace przy pałacu kontynuował Jan Kanty Fontana, a także realizował projekt przypałacowego parku w stylu angielskim. W latach 1839-1865 dokonano na polecenie gen. Iwana Dehna gruntownego remontu pałacu, a w latach 1896-1900 obiekt przebudowano w stylu renesansu francuskiego wg Projektu Franciszka Arveufa. W czasie II wojny światowej Niemcy spalili i zdewastowali pałac i lewą oficynę. Centralna część pałacu została odbudowana w latach 1956-57 zachowując ocalałą tkankę zabytku, a zniszczoną oficynę zrekonstruowano w latach 90. W obrębie zespołu na uwagę zasługuje położony w zabytkowym parku cmentarz rodziny Dehnów i położona w pobliżu głównej bramy prowadzącej do pałacu kolumna z 1518 r., a odrestaurowana w 1702 r. przez Hieronima Lubomirskiego, upamiętniająca narodziny króla Zygmunta Starego w Kozienicach

Drugi zespół pałacowo-parkowym zachował się w Trzebieniu w gminie Magnuszew. Pałacyk wybudowali w XIX w. właściciele włości Zamoyscy według projektu hr. Platera w stylu eklektycznym, który był wyrazem ówczesnych trendów i mody architektonicznej. Obecny wygląd uzyskał po przebudowie dokonanej przez Stanisława hr. Zamoyskiego będącego od 1933 r. jego właścicielem. Przy pałacu znajduje się oficyna parkowa, w której w XVII w. istniał dwór myśliwski założony przez hr. Stanisława Herakliusza Lubomirskiego. Otoczenie pałacu tworzą zachowane pozostałości parku, a także pozostałości zabudowy folwarczej.

Na uwagę zasługuje także zespół dworsko-parkowy w Boguszówce. W zabytkowym otoczeniu XIX wiecznego parku dworskiego znajduje się dworek zbudowany w stylu klasycystycznym przez Wielopolskich, ówczesnych właścicieli włości. Ostatnim jego właścicielem w okresie przedwojennym był Seweryn Plewiński. Walory architektoniczne obiektu wraz z przylegającym parkiem i znajdującą się nieopodal kapliczką z 1847 r. zdecydowały o złożeniu wniosku z urzędu przez MWKZ Delegatura w Radomiu o wpisaniu go do rejestru zabytków.

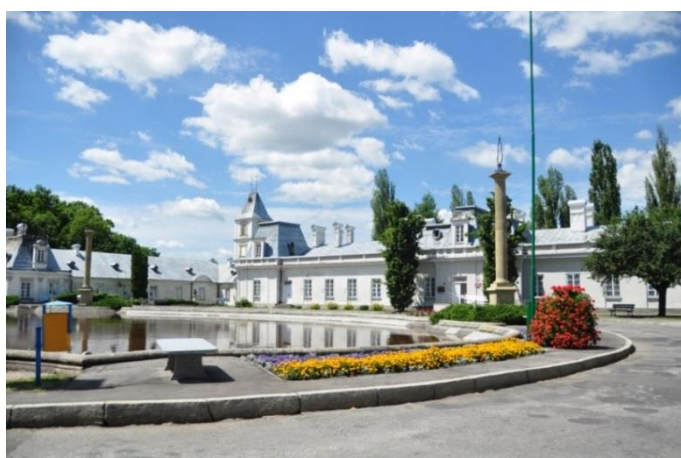
Zespół pałacowo- parkowy w Trzebieniu

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Zespół dworsko – parkowy w Boguszówce

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Zespół pałacowo – parkowy w Kozienicach

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

c) architektura sakralna- kościoły, kaplice i zespoły klasztorne

Do najcenniejszych obiektów architektury i budownictwa sakralnego należą :

Brzeźnica

Kościół p.w. Najświętszego Serca Jezusowego i św. Leonarda w obecnym kształcie pochodzi z lat 1911-37 i został wzniesiony staraniem ks. Wasińskiego według projektu warszawskiego architekta Jarosława Wojciechowskiego. Usytuowana na wzgórzu świątynia zbudowana z czerwonej cegły jest ciekawym przykładem sakralnej architektury neoromańskiej. Składa się z szerokiej nawy, niższego i węższego prezbiterium, którego część pochodzi prawdopodobnie z XVIII w. Całość pokryta jest wysokim, spadzistym, blaszanym dachem. Od strony północnej i południowej dobudowano dwie kaplice co podnosi walory architektoniczne budowli. Fasadę kościoła stanowi potężna dwukondygnacyjna wieża na planie kwadratu.

Kościół w Brzeźnicy

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Brzóza

Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja, został wzniesiony z fundacji Adama i Zofii ze Starzeńskich Ożarowskich i zbudowany według projektu arch. Ignacego Leopolda Essmanowskiego w latach 1854-1856 staraniem ks. Ignacego Millera. Nowy, murowany z cegły jednonawowy, halowy kościół w stylu neogotyckim o charakterystycznej i oryginalnej fasadzie został wzniesiony kilkaset metrów na północ od poprzedniej świątyni, która spłonęła w 1845 r. W roku 1866 bp Michał Józef Juszyński konsekrował kościół. W wyniku walk w latach II wojny światowej, zwłaszcza na przyczółku magnuszewskim, świątynia została znacznie zniszczona i ograbiona. Kościół został odbudowany w latach 1944/45-48. W tym samym czasie przy kościele została wzniesiona na planie prostokąta, arkadowa, kryta dachem czterospadowym, z czterema wieżyczkami w narożach neogotycka dzwonnica.

Pozostałością po spalonej w 1845 r. świątyni jest ocalały murowany skarbczyk dobudowany do niej w latach 1778-1794 z fundacji Piotra Alkantary Ożarowskiego. Obecnie dawny skarbczyk pełni funkcję kaplicy p.w. Królowej Różańca Świętego.

Kościół w Brzozie

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Kozienice

Kościół p.w. Św. Krzyża

Po rozebraniu w 1868 r. kolejnej drewnianej świątyni w Kozienicach rozpoczęto na nowym miejscu budowę nowego kościoła staraniem ks. Józefa Khauna. Prace budowlane trwały w latach 1868-1869, a konsekracji dokonał w 1869 r. bp Józef Juszyński. Murowany kościół z frontową wieżą, która służy za dzwonnice, jest trzynawowy. Nawy boczne podzielone są ośmioma filarami. Wewnątrz znajdują się rokokowe ołtarze z obrazem Matki Bożej z XVII w. oraz kilka innych obrazów i barokowych rzeźb. Odnowienia świątyni dokonano w 1887 r. Polichromię wykonał artysta Zdzisław Jasiński.

Kościół p.w. Św. Krzyża w Kozienicach

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Kaplica św. Aleksandra

Kaplica została zbudowana w „Nowej Wsi” pod Kozienicami w 1868 roku na pamiątkę uwłaszczenia chłopów przez cara Aleksandra II. Obecnie obiekt znajduje się w granicach administracyjnych miasta Kozienice przy ul. Lubelskiej. Na ścianie frontowej kaplicy umieszczono marmurową tablicę z napisem w języku polskim: „Na pamiątkę uwłaszczenia włościan Królestwa Polskiego w dniu 19 lutego - 2 marca 1864 roku. Wdzięczni włościanie gminy Kozienice wzniesli te kaplicę”. We wnętrzu kaplicy znajduje się obraz z wizerunkiem Matki Bożej Nieustającej Pomocy.

Kaplica św. Aleksandra

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Zespół klasztorny Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek od Cierpiących

Do zabytkowych obiektów sztuki sakralnej znajdujących się w GEZ gminy Kozienice należy zespół klasztorny Franciszkanek od Cierpiących powstały na początku XX w. z inicjatywy siostry Kazimierzy Gruszczyńskiej. Na rodzinnej posesji Matki Kazimierzy powstał dom zakonny, a następnie dom nowicjatu, którego budowę ukończono w 1927 r. W skład zespołu przy ul. Konstytucji 3-go Maja wchodzi: kamienna figura św. Józefa, kaplica murowana i Kościół p.w. św. Józefa z 1915 r., murowany budynek ZOZ z 1914 r. i budynek gospodarczy z I i II ćw. XX w. oraz brama i mur klasztoru z lat 20. XX w. W obrębie zabudowań znajduje się kapliczka z figurą św. Antoniego z 1914 r. i figura Matki Boskiej z 1903 r. Obydwa obiekty są murowane.

Magnuszew

Obecny kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela w Magnuszewie został wzniesiony w latach 1786 - 87 w miejscu starego drewnianego, który uległ spaleni w 1778 r. Kościół jest murowany na fundamencie kamiennym, na planie wydłużonego prostokąta z zakrystią i skarbcem po obu stronach prezbiterium. Orientowany, halowy w stylu późnobarokowy. Budynek nakryty jest dachem o konstrukcji drewnianej więźby dachowej krokwiowo - stolcowej przykrytej dachówką. Dwukondygnacyjna, reprezentacyjna fasada świątyni, zwieńczona jest szczytem trójkątnym o uskokowych profilach. Górna kondygnacja rozczłonkowana dwiema parami kolumn przyściennych ze spływami wolutowymi po bokach, zegarem w centralnej części i obrazem. Dolna kondygnacja rozczłonkowana także dwiema parami kolumn przyściennych. Po bokach znajdują się flankowane pilastrami wnęki z rzeźbami świętych. W centralnej części fasady umieszczono główne wejście do kościoła, nad którym usytuowano okno. Elewacje boczne zostały podzielone lizenami i pilastrami.

Wnętrze rozczłonkowano pilastrami. Nad prezbiterium usytuowana jest sygnaturka. Wnętrze jest jednonawowe ze stropem drewnianym. W latach 1952 - 53 kościół został odnowiony po zniszczeniach wojennych, a w latach 1969 -72 dokonano gruntownego remontu. W latach 1972 - 74 wstawiono witraże autorstwa Józefa Olszewskiego. Elewacja została odnowiona w latach 2011-2012.

W skład zespołu kościelnego wchodzi dzwonnica wzniesiona w 1864 r. z fundacji Stanisława Zamoyskiego. Jest to budynek murowany, otynkowany, dwukondygnacyjny i boniowany. Składa się z głównej wieży i dwóch niskich przybudówek. Budynek kryty jest dachami dwuspadowymi. Otwory okienne są zwieńczone dekoracyjnym łukiem ceglany. W drugiej kondygnacji dzwonnicy umieszczono otwory okienne biforialne.

Kościół w Magnuszewie

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Oleksów

Pierwotny kościół drewniany istniał w latach 1253-1326. Pod koniec tego okresu erygowano tu parafię. Obecny kościół p.w. św. Stanisława bp., fundacji ówczesnego proboszcza ks. Jana Sadkowskiego, zbudowany został w 1652 r. na planie krzyża greckiego z cegły i białego kamienia. Kościół jest budowlą orientowaną, z nawą sklepioną, prezbiterium, zakrystią i kaplicą. W 1858 r. został odrestaurowany przez ówczesnego dziedzica hr. Działyńskiego, a w 1902 r. została dobudowana staraniem ks. Widuchowskiego zachodnia część nawy z chórem, zakrystia i kaplica św. Stanisława. Kościół został znacznie uszkodzony podczas I wojny światowej, a odbudowano go w 1921 r. staraniem ks. Józefa Mackiewicza i potem ks. Józefa Mączyńskiego. Gruntowna restauracja obiektu nastąpiła w latach 1990-1998, staraniem ks. Stanisława Sikorskiego.

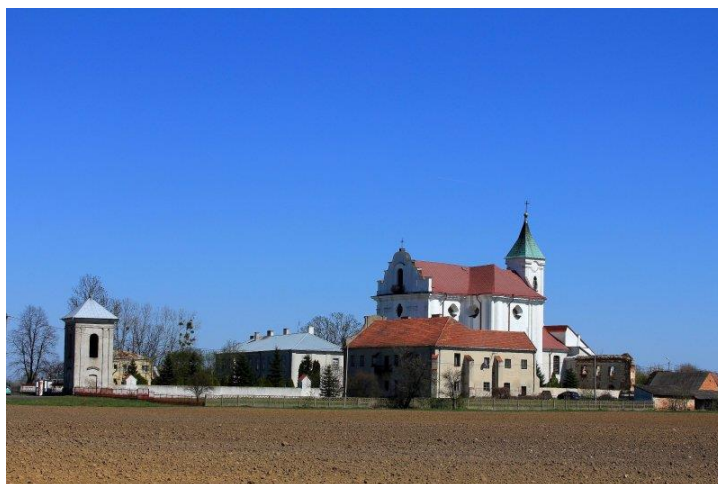
Kościół w Oleksowie

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Opactwo

Na terenie dzisiejszej wsi Opactwo został lokowany jeden z najstarszych w Polsce klasztorów – opactw benedyktynów. Obecnie zespół klasztorny należy do jednego z trzech „obiektów kultury materialnej o znaczeniu krajowym” w regionie radomskim. Po pożarze całego pierwotnego kompleksu w 1683 r. odbudowę nowego klasztoru według założenia i planów nieznanego autora zapoczątkował w 1739 r. opat Kurdwanowski. Budowę kontynuował opat Bułharewicz, a ukończył ją w 1767 r. opat Prokopowicz. Poświęcenia dokonał w 1780 r. biskup Lenczewski. Z tego okresu pochodzi większość zachowanych obiektów w tym: kościół, który jest budowlą późnobarokową, zbudowaną na planie krzyża greckiego o krótszych ramionach transeptu, dawny przeorat (obecnie plebania) z herbem klasztoru nad drzwiami wejściowymi, sklepienia w większości kolebkowe lub kolebkowo-krzyżowe, część wschodnia z fragmentem ściany romańskiej i dawnego refektarza, sklepiona kolebkowo z lunetami i obok sala sklepiona kolebką krzyżową (obecnie zakrystia i mieszkania dla sióstr), jak też dawny pałac opacki dobudowany pod koniec XVIII w. o charakterze klasycystycznym i dziedziniec przed klasztorem, w którego centrum stoi figura Matki Boskiej. Plac klasztorny ograniczony jest murem. Kościół poklasztorny posiada wewnątrz XVIII w. polichromie przedstawiające Bolesława Chrobrego i Sieciecha autorstwa Szymona Mańkowskiego.

Zespół klasztorny w Opactwie

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Rozniszew

Jednym z najlepszych przykładów neogotyckiego budownictwa sakralnego w dawnym województwie radomskim jest kościół parafialny p.w. Narodzenia NMP w Rozniszewie wystawiony w latach 1880-85 według projektu arch. Edwarda Cichockiego i Jana Hanza. Materiałem budowlanym jest cegła czerwona. Budowla jest trzynawowa, z dwiema strzelistymi wieżami i wraz z dzwonnica, ogrodzeniem i terenem placu przykościelnego stanowi zespół kościelny.

Kościół w Rozniszewie

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Ryczywół

Początki parafii sięgają XIII w., a pierwotnie kościołem parafialnym był od 1390 r. kościół p.w. św. Katarzyny. W 1782 r. ks. Dominik Kurowski postawił w starym Ryczywole murowaną świątynię, która ze względu na liczne wylewy Wisły i częstą niedostępność została rozebrana. Nową lokalizację wyznaczono w mieście przeniesionym na wyżej położone tereny. Kamień węgielny pod nowy, obecny kościół, zlokalizowany przy rynku na miejscu drewnianego kościółka z 1815 r., położono w 1875 r. Murowany z cegły obiekt w stylu neogotyckim został wzniesiony na przestrzeni 1876-84 r. Wewnątrz nawa główna jest wyższa od prezbiterium. Na froncie umieszczono wieżę upiększoną pięcioma wieżyczkami. Obok kościoła pobudowano wolnostojącą dzwonnice w kształcie frontowej wieży. Kościół uległ znacznemu zniszczeniu w 1944 r. Odbudowa ze zniszczeń wojennych nastąpiła dopiero w 1956 r.

Kościół Ryczywole

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Sieciechów

W początkach XV w. zakonnicy benedyktyńscy wybudowali i uposażyli w Sieciechowie kościół p.w. św. Wawrzyńca, który spłonął w 1707 r. W jego miejscu rozpoczęto w 1710 r. budowę nowego według projektu budowniczego Andrzeja Janowicza staraniem ks. Józefa Kurdwanowskiego. Zakończenie prac nastąpiło w 1779 r., konsekracji dokonał bp Jan Lenczewski w 1780 r. Kościół jest orientowany, zbudowany z kamienia i cegły. Jest budowlą jednonawową ze sklepieniem półokrągłym i zakrystią. Kościół nie posiada kaplic bocznych. Budowla jest utrzymana w stylu barokowym,

choć linie architektoniczne mają cechy renesansowe. Obok kościoła usytuowana jest XIX-wieczna, wolnostojąca dzwonnica, w której znajdują się dwa zabytkowe dzwony; jeden gotycki z 1459, a drugi z 1869 r. Świątynia była restaurowana w 1972 r.

Kościół w Sieciechowie

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Świerże Górne

Cennym i jedynym zabytkiem sztuki sakralnej po drewnianym kościele ufundowanym przez bp Michała Kunickiego w 1744 r. w Świerżach Górnych, a który uległ zniszczeniu w 1944 r. jest dzwonnica znajdująca się obok obecnej świątyni p.w. św. Jakuba Apostoła. Jest to obiekt drewniany o konstrukcji słupowej, z łamanym dachem namiotowym, krytym gontem.

Dzwonnica w Świerżach Górnych

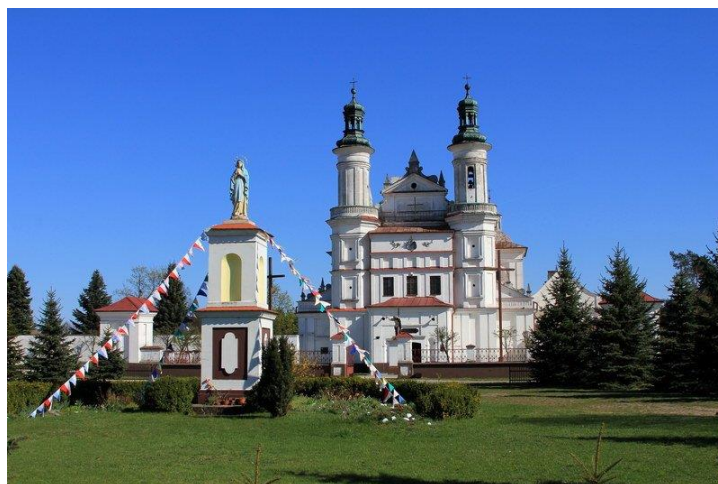
Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Wysokie Koło

Fundatorem obecnej świątyni w Wysokim Kole był właściciel okolicznych dóbr, kasztelan sandomierski i starosta zwoleński Stanisław Witowski. Budowa klasztoru trwała od 1637 i została zakończona w 1681 roku przez kolejnego właściciela dóbr regowskich – hrabiego Jana Wielopolskiego, kanclerza wielkiego koronnego, przyjaciela i powinowatego króla Jana III Sobieskiego. Konsekracji kościoła wysokolskiego p.w. NMP Królowej Różańca Świętego nazywanego także kościołem Św. Krzyża dokonał w maju 1694 r. bp sufragan krakowski Stanisław Szembek. Wraz z powstaniem kościoła wzniesiono zabudowania klasztorne dla sprowadzonych przez J. Wielopolskiego dominikanów, którzy przebywali tu od 1682 r. aż do kasaty zakonu w 1870 r.

Budowla wykonana jest z cegły palonej i kamienia wapiennego. Ma kształt wydłużonego czworoboku z przedsionkiem i dwiema wysokimi wieżami od frontu oraz dwiema bocznymi kaplicami ozdobionymi kopułami. Całość utrzymana jest w stylu barokowym i renesansu włoskiego. Jest to kościół orientowany, trójnawowy, bazylikowy o nawach bocznych niższych, oddzielonych filarami od nawy środkowej i oryginalnie zakończonych piętrowo. Na parterze znajdują się zakrystia i skarbiec, rozmieszczone po dwóch stronach prezbiterium natomiast na piętrze usytuowano dwie kaplice, do których z naw bocznych prowadzą szerokie kamienne schody. Nad wejściem w górnej części nawy środkowej wznosi się okrągły chór z 16-głosowymi organami. Na ścianach zachowały się nieduże fragmenty barokowych polichromii, malowane epitafia oraz portrety fundatorów i zakonników. Pozostałością z dawnego XVII-wiecznego klasztoru jest południowe skrzydło, w którym obecnie mieści się plebania, z zachowanym układem cel i korytarzy.

Kościół w Wysokim Kole

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

d) budownictwo miejskie,

Do czasów współczesnych zachowało się tylko kilka obiektów zabytkowych związanych z charakterem i funkcjonowaniem większego ośrodka miejskiego jakim były Kozienice. Poza wspomnianym już zespołem pałacowo-parkowym i obiektami sakralnymi do najcenniejszych obiektów należą: dom mieszkalny-willa przy ul. Kochanowskiego 20 z 1923 r., (nr rej.: 340/A z 10.04.1986); dom drewniany-dworek z połowy XIX w. przy ul. 1 Maja 10 (nr rej.: 531/A z 30.10.1992) i murowano-drewniane kramy kupieckie powstałe około 1820 r. (nr rej.246/A z 20.03 1984). Znaczną wartość historyczną i zabytkową przedstawiają charakterystyczne dla zabudowy miejskiej domy szczególnie przy ulicach: Batalionów Chłopskich, Lubelskiej, Kochanowskiego, Warszawskiej i Radomskiej.

Dom drewniany - dworek w Kozienicach

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

e) budownictwo wiejskie i willowe

Na terenie powiatu zabudowa wiejska zachowała się w szczątkowej formie. Są to obiekty z XIX i XX w. Przyczyn takiego stanu należy upatrywać w nietrwałości materiału budowlanego jakim było przeważnie drewno, a także w dużej mierze w zniszczeniach wojennych. Cechą charakterystyczną budownictwa wiejskiego jest przede wszystkim prostokątny plan zabudowy z dachem dwuspadowym, techniką wieńcową i zdobieniami otworów okiennych.

Po zweryfikowaniu gminnych ewidencji zabytków można zauważyć znaczny ubytek wcześniej zewidencjonowanych obiektów lub znaczące ich przekształcenie przez co zatraciły swoją wartość historyczną i zabytkową. W wyniku wymiany substancji mieszkaniowej część z nich uległa rozbiórce. Na terenach wsi poszczególnych gmin pozostały pojedyncze domy w większości drewniane, mniej murowanych. Wiele z nich jest w złym stanie technicznym, często utrudniającym lub wręcz uniemożliwiającym ich rewitalizację. Zachowanie i restauracja pozostałych charakterystycznych form architektury wpłynęłyby z pewnością na podtrzymanie oryginalności krajobrazu kulturowego powiatu.

Jeszcze mniejszy zasób stanowią zachowane budynki gospodarcze i całe zagrody. Jedyną zachowaną zagrodą z końca XIX w., wpisana do rejestru zabytków, obejmująca: dom drewniany, chlew, stodołę, spichrz i szopę znajduje się Wólce Tyrzyńskiej. Drugim obiektem jest spichlerz folwarczny w Brzozie. Dużą wartość zabytkową stanowi zabudowa drewniana znajdująca się przy ul. Młyńskiej w Kozienicach. W jej skład wchodzi: dom, obora i spichlerz. Nie zachował się natomiast żaden z szachulców znajdujących się wcześniej na terenie gminy Grabów nad Pilicą.

Typowy dom z końca XIX wieku

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienskich, Wydz. Promocji i Kultury

Na uwagę zasługuje zabudowa letniskowo-willowa na terenie Garbatki-Letnisko. Jej powstanie przypada na lata 1923-39 kiedy to rozpoczęto zabudowę na terenach leśnych osiedla im. Jana Kochanowskiego i kolonii letniskowej na północ od stacji kolejowej, która miała być kontynuacją rozpoczętej zabudowy z przełomu XIX/XX w. Powstałe wówczas wille i pensjonaty wkomponowane w leśne otoczenie zachowały w wielu przypadkach pierwotną formę architektoniczną. Najbardziej charakterystycznym typem tego budownictwa są wille: „Słoneczna”, „Willa Róż”, „Zofiówka”, „Marysia” i budynek dawnej leśniczówki z 1926 r. przy ul. Krasickiego, który został wpisany do rejestru zabytków wraz z otoczeniem w granicach działki 509/2.

Willa „Zofiówka” w Garbatce-Letnisko

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienskich, Wydz. Promocji i Kultury

f) obiekty przemysłowe i użyteczności publicznej

Pozostałością po wcześniejszych formach działalności gospodarczej i wytwórczej są zachowane obiekty przemysłowe. Z licznych występujących na tym obszarze wiatraków zachował się

jedynie jeden „koźlak” w Piotrkowicach a z młynów wodnych dwa; elektryczny z początku XX w. w Janikowie i murowany z końca XIX w. Kozienicach. Poza nimi zachowały się budynki młynów o napędzie elektrycznym w Zajezierzu, Magnuszewie i Gniewoszowie. W Trzebieniu zachował się zabytkowy budynek gorzelnii, a na terenie Kozienic znajduje się drewniany budynek „Hamerni” z XVIII w. Zabytkowymi obiektami wpisanymi do GEZ gminy Kozienice jest również zabudowa stajenna Państwowej Stajni Koni.

Osobną grupę stanowią zabytkowe obiekty użyteczności publicznej. Najwartościowszym z nich jest budynek dawnej strażnicy granicznej z 1797 r., a obecnie siedziba Urzędu Gminy w Grabowie nad Pilicą. Pomimo dokonanych przebudów i modernizacji stopień zachowanej substancji historycznej umożliwił wpisanie go do rejestru zabytków. Wartość zabytkową przedstawiają także dawne koszary w Zajezierzu i budynki plebanii w Brzeźnicy, Roznieszewie i Ryczywole. Natomiast wobec dawnego budynku poczty w Brzeźnicy w związku z utratą pierwotnego charakteru architektonicznego, podjęto decyzję o wykreśleniu go z rejestru zabytków.

Do grupy tej należą także zabytkowe budynki dworców kolejowych w Garbatce-Letnisko i Zajezierzu. Pierwszy z nich został zbudowanego w 1919, a drugi w 1917 r.

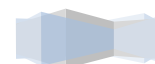
Dawny budynek poczty w Brzeźnicy

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Budynek dworca kolejowego w Zajezierzu

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Przemysłowa zabudowa folwarczna w Trzebieńiu

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

g) budownictwo fortyfikacyjne,

Na terenie powiatu znajdują się zabytki sztuki fortyfikacyjnej wchodzące w skład dawnej Twierdzy Dęblińskiej należącej do najbardziej charakterystycznych XIX wiecznych obiektów obronnych. Impulsem do jej budowy były wydarzenia Powstania Listopadowego. Prace nad budową głównego obiektu cytadeli na prawym brzegu Wisły rozpoczęto w 1837 r. z inicjatywy Iwana Paskiewicza. Głównym projektantem i budowniczym był gen. Jan Dehn, a roboty budowlane prowadzone były pod kierunkiem ppłk inż. Rydzewskiego. W 1847 r. ukończono budowę cytadeli, a na lewym brzegu powstał samodzielny fort, znany pod nazwą fortu Gorczakowa.

Pod koniec lat 70-tych XIX wieku, na wniosek generała Todtlebena, postanowiono twierdzę zmodernizować na obóz warowny przez wzmocnienie go wysuniętymi do przodu siedmioma fortami, z czego cztery zlokalizowano na prawym brzegu Wisły, zaś pozostałe trzy na brzegu lewym. Roboty rozpoczęto w 1878 r. Wszystkie forty zbudowano na planie pięcioboku, wszystkie też miały zbliżoną do siebie wielkość i warunki artyleryjskie. Zasadnicze parametry fortów oparte zostały o doświadczenia wojny rosyjsko - tureckiej w latach 1877-78. Każdy obiekt posiadał dwa wały: niski dla piechoty i za nim wysoki dla artylerii. Murowane oskarpowanie ukryte było w fosie bronionej kaponierami skarpowymi; w każdym forcie znajdowały się też koszary szyjowe dla załogi oraz magazyny.

Obecnie zachowały się trzy pozostałości po trzech lewobrzeżnych fortach:

- 1) Fort nr V - Borek - w pobliżu wsi Borek w gminie Gniewosów,
- 2) Fort nr VI - Nagórniki - wybudowany w 1885-87 na terenie wsi Nagórniki w gminie Sieciechów; był fortem najbardziej wysuniętym na zachód. Znany również pod nazwą Fortu Wannowskiego od nazwiska byłego ministra wojny Rosji, Wannowskiego, autora planów obronnych imperium rosyjskiego pod koniec XIX w. lub fortem Bema,
- 3) Fort nr VII - Głusiec - wybudowany 1883-84, położony między wsiami Głusiec a nieistniejącą już wsią Piwonia (obecnie Przewóz).

Fort Borek w Borku, gm. Gniewoszków

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

h) cmentarze,

Do najdawniejszych zabytkowych nekropolii należą cmentarze przykościelne. Najstarsze z nich, których pochodzenie określa się na XIV-XVIII w. znajdują się w granicach obecnych ogrodzeń przy kościołach parafialnym p.w. św. Jana Chrzciciela w Magnuszewie i Najświętszego Serca Jezusa w Brzeźnicy. Dawne cmentarze stanowią również otoczenie kościołów w Sieciechowie i Rozniszewie. Wszystkie obiekty ze względu na wysoką wartość zabytkową zostały wpisane do rejestru zabytków. Do rejestru zabytków został również wpisany cmentarz parafialny rzymsko-katolicki w Kozienicach.

Z okresu powstania listopadowego i styczniowego zachowały się tylko pojedyncze kwatery i mogiły powstańców poległych w bitwach na terenie powiatu na cmentarzach parafialnych w Oleksowie i Głowaczowie. W Oleksowie znajdują się kwatery poległych żołnierzy ppłk. Teodora Kalinkowskiego w bitwie stoczonej pod Gniewoszewem w 1831 r. i kwatery powstańców styczniowych, a w Głowaczowie na mogile powstańczej poległych w bitwie z wojskami carskimi w 1864 r. pod Lipą został postawiony pomnik w latach 70. XX w. Żadne z tych miejsc nie jest wpisane do rejestru zabytków.

Pozostałością po burzliwych latach I wojny światowej na obszarach powiatu kozienickiego w dzisiejszych granicach administracyjnych są licznie zachowane cmentarze wojenne. Większość z nich pochodzi z okresu operacji dęblińsko-warszawskiej w 1914 r. i walk frontowych kampanii 1915 r. Na cmentarzach tych spoczywają żołnierze austro-węgierscy, niemieccy i rosyjscy. Wśród nich pochowani są również Polacy wcieleni do armii zaborczych.

Rozmieszczenie ich odpowiada linii frontowej co sprawiło, że na terenie każdej gminy znajduje się przynajmniej jeden z 17 zlokalizowanych obiektów. Najwięcej z nich znajduje się w gminie Kozienice i Garbatka - Letnisko. Dotychczas tylko dwa cmentarze zostały wpisane do rejestru zabytków; w Grabowie nad Pilicą i Świerżach Górnych. Pozostałe znajdują się w Gminnych Ewidencjach Zabytków, chociaż niektóre z nich ze względu na daleko posuniętą degradację i trudności w lokalizacji nie zostały nią objęte.

Z tego samego okresu pochodzi cmentarz-mauzoleum polskich legionistów w Żytkowicach poległych w bitwie pod Laskami i Anielinem w 1914 r. oraz ich mogiły na cmentarzu parafialnym w Kozienicach.

Cmentarze wojenne z okresu I wojny światowej

Gmina	Miejscowość	Dane ewidencyjne
Garbatka–Letnisko	Bąkowiec	GEZ
	Molendy I	GEZ
	Molendy II	GWZ
	Brzustów	GEZ
	Mauzoleum w Żytkowicach	Wpis do rejestru nr 402/A/89 z dnia 03.04.1989
Głowaczów	Maciejowice	b.d.
	Sewerynów	b.d.
Gniewoszków	Oleksów	GEZ
	Wysokie Koło	GEZ
Grabów nad Pilicą	Grabów nad Pilicą	Wpis do rejestru nr rej.401/A z 03.04.1989
Kozienice	Aleksandrówka	GEZ
	Brzeźnica	GEZ
	Janików	GEZ
	Kociołki	GEZ
	Stanisławice	GEZ
	Świerże Górne	Wpis do rejestru nr rej.274/A z 06.09.1984
Magnuszew	Rozniszew	b. d
	Trzebień	b. d.
Sieciechów	Słowiki Nowe	GEZ

Śladami obecności osadników olenderskich są obecnie jedynie cmentarze ewangelickie. Najlepiej zachowanym jest cmentarz augsbursko-ewangelicki w Chinowie, który został wpisany do rejestru zabytków. W gminnych ewidencjach zabytków znajduje się również cmentarz ewangelicki w Słowikach Nowych. Nie ujęte zostały natomiast cmentarze ewangelickie w Holendrach Piotrkowskich i w Kozienicach tzw. „Śmigiel”. Pozostałości zniszczonego cmentarza znajdują się również w Magnuszewie.

Dynamika osadnictwa żydowskiego na terenie powiatu jest zauważalna od początku XIX w. W okresie międzywojennym ludność pochodzenia żydowskiego stanowiła prawie 10% populacji powiatu, a w wielu miejscowościach przewyższała liczebnie ludność pochodzenia polskiego. Zagłada ludności żydowskiej w okresie II wojny światowej sprawiła, że o jej obecności świadczą pozostałe kirkuty. Najstarszym i najlepiej zachowanym obiektem zabytkowym jest cmentarz żydowski w Kozienicach. Założony około 1633 r. zajmuje obecnie powierzchnię 3,6 ha, na którym znajdują się nieliczne fragmenty macew oraz ohel cadyka Izraela Hopsztajna. Cały teren jest ogrodzony. Obiekt został wpisany do rejestru zabytków.

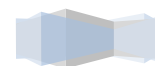
Z tego samego XVII w. pochodzi kirkut w Głowaczowie. Zniszczony i zdewastowany w czasie wojny nie posiada macew. Teren jednak jest ogrodzony. Niewiele pozostało także z cmentarzy w Magnuszewie, Gniewoszowie i Ryczywole. W niektórych przypadkach ich zarys jest mało czytelny.

Na uwagę zasługują specyficzne nekropolie jakimi są cmentarze choleryczne powstałe w czasie panujących epidemii, których ofiary były chowane w wyznaczonych miejscach, często w zbiorowych mogiłach. Jednym z zachowanych jest cmentarz choleryczny w Bąkowcu utworzony w 1874 r. z powodu epidemii cholery, jaka nawiedziła mieszkańców parafii Sieciechów w 1873 r. Jedyny ślad po cmentarzu stanowi kapliczka murowana zwieńczona krzyżem metalowym. Na cokole umieszczony jest napis „Włościanie z wioski Wola Klasztorna i Zalesie własnym kosztem wystawili tę figurę w dniu (nieczytelne) czer 1874 na cmentarzu cholerycznym na podziękowanie Bogu miłosiernemu za oddalenie cholery jaka w 1873 r. grasowała w parafii Sieciechów”. Pod cokolem znajduje się figura przedstawiająca czaszkę ze skrzyżowanymi piszczelami. Całość umieszczona jest na podstawie betonowej w kształcie kwadratu. Wysokość kapliczki wynosi 192 cm, a krzyża metalowego 80 cm. Stan zachowania obiektu wymaga podjęcia działań konserwatorskich i renowacyjnych. Natomiast pozostałością po cmentarzu cholerycznym znajdującym się w Sieciechowie jest pamiątkowy pomnik.

Mauzoleum Legionistów w Żytkowicach, gm. Garbatka-Letnisko

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Cmentarz wojenny z I wojny światowej w Grabowie nad Pilicą
Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienskich, Wydz. Promocji i Kultury

Kirkut w Kozienskich
Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienskich, Wydz. Promocji i Kultury

Cmentarz ewangelicki w Chinowie

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

7.5.2. Zabytki ruchome

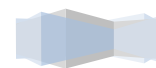
Największe zasoby zabytków ruchomych zostały zgromadzone przez muzeum w Kozienicach. Zbiory muzeum wynoszą cztery tysiące eksponatów, w większości darów od osób prywatnych związanych obecnie lub w przeszłości z Kozienicami. Dział kultury materialnej oraz sztuki ludowej dysponuje eksponatami etnograficznymi związanymi z zawodami wykonywanymi w regionie. Wśród nich znajduje się kolekcja ulti o zróżnicowanej konstrukcji, narzędzia oraz wyposażenie warsztatów m.in. powroźniczych, bednarskich, tkackich czy młynarskich.

Zbiory sztuki ludowej gromadzą dzieła m.in. Leona Kudły, Stefana Ślażyńskiego i Stanisława Lenkiewicza, a wystawa poświęcona koronkarstwu – koronki wykonane współcześnie przez Władysławę Drachal.

Zgromadzone w muzeum zbiory historyczne związane są przede wszystkim z regionem. W ich zasób wchodzi dokumenty archiwalne, fotografie, widokówki, druki ulotne, mapy Polski Senexa i Schenicusa, grafiki, obrazy (T. Ajdukiewicza, W. Tracewskiego, E. Radzikowskiego, F. Klopfera) i rysunki (J. Fałat, K. Sichulski), wytwory rzemiosła artystycznego. Cenny zbiór stanowią numizmaty z XVII/XVIII w., a także militaria, dokumenty i przedmioty codziennego użytku polskie i niemieckie pochodzące z okresy II wojny światowej.

Znacząca ilość zabytków ruchomych stanowi wyposażenie obiektów sakralnych. W samym tylko kościele parafialnym p.w. św. Bartłomieja w Brzózce do rejestru zabytków zostało wpisanych 41 zabytków ruchomych wchodzących w skład jego wystroju i wyposażenia. Wśród nich znajdują się najcenniejsze drewniane płaskorzeźby autorstwa A. Götcken z 1635 r. ze scenami Chrystusowymi. Najwięcej obiektów pochodzi z czasów powstania kościoła: neogotycki ołtarz główny i boczny, rzeźby, chrzcielnica oraz złotnictwo. W kościele znajdują się tablice nagrobne K. hr. Ożarówskiego z 1873, E. hr. Ożarówskiej z 1860 r., A. hr. Ożarówskiego z 1889 r. oraz S. hr. Ożarówskiego z 1905 r.

W kościele parafialnym w Magnuszewie wśród 11 zewidencjonowanych obiektów ruchomych pochodzących z okresu XVIII-XIX w. znajdują się eklektyczne ołtarze i ambona. Na szczególną uwagę zasługuje chrzcielnica szafkowa z początku XIX wieku. Z tego samego okresu pochodzi 14

obiektów ruchomych znajdujących się na wyposażeniu kościoła p.w. Narodzenia NMP w Roznieszewie. Wśród nich są naczynia liturgiczne, portrety trumienne, ornaty. Natomiast w kościele sieciechowskim p.w. św. Wawrzyńca większość wyposażenia pochodzi z XVIII w. Tylko polichromia została wykonana w XIX w. W XIX-wiecznej dzwonnicy znajdują się dwa zabytkowe dzwony z 1459 i z 1869 roku.

Cenne elementy wyposażenia znajdują się również w kościele p.w. Św. Krzyża w Kozienicach. Należą do nich: drewniany rokokowy ołtarz główny i 4 ołtarze boczne wykonane w tym samym stylu, krzyż z rzeźbioną w drewnie figurą Chrystusa oraz obrazy olejne na płótnie w tym obraz św. Rocha, Matki Boskiej z Dzieciątkiem, św. Antoniego. W kościele znajduje się także zabytkowa monstrancja wieżyczkowa pochodząca z 1587 r., wczesnobarokowa puszka z I. połowy XVII w., trybularz barokowy oraz relikwiarz wykonany w 1784 r.

Na uwagę zasługuje ołtarz główny w kościele parafialnym w Brzeźnicy pochodzący z cerkwi prawosławnej w Kozienicach, a także drewniana ambona wykonana przez jednego z legionistów walczących pod Laskami. W jej górnej części znajduje się orzeł z mieczem w szponach, którego otaczają białe orły legionowe zrzucające łańcuchy. Natomiast w kościele w Ryczywole znajduje się rokokowa rzeźba Chrystusa Zmartwychwstałego z 2 połowy XVIII wieku oraz barokowa puszka z czaszą i pokrywą z początków wieku XVIII.

W Oleksowie w kościele pod wezwaniem św. Stanisława Biskupa w Oleksowie znajdują się liczne zabytki w większości barokowe pochodzące z XVII i XVIII wieku; naczynia liturgiczne, ornaty, ołtarze, kropielnica, chrzcielnica, ławy kościelne i kolatorskie, stalle oraz obrazy w tym Matki Boskiej z Dzieciątkiem w kaplicy południowej i Ukrzyżowanie. Ogółem do rejestru zabytków zostało wpisane 29 obiektów.

W kościele w Wysokim Kole występuje bogate wyposażenie i wystrój przeważnie barokowy z którego 113 obiektów zostało wpisane do rejestru zabytków. Na ścianach zachowały się nieduże fragmenty barokowych polichromii, malowane epitafia oraz portrety fundatorów i zakonników. Zachował się portret Ludwiki Marii, margrabiny d' Arquier – fundatorki jednego z ołtarzy, rodzonej siostry królowej Marysienki Sobieskiej, a zarazem trzeciej żony Jana Wielopolskiego. W prawej kaplicy znajduje się obraz Matki Bożej Wysokolskiej, typu Hodegetria, namalowany został na wzór wizerunku z Częstochowy, z tą różnicą, że w prawej ręce Matka Boża trzyma różę. Obraz odbiera kult od 1684 r. Jest to wizerunek wykonany farbą olejną na desce lipowej. Czczony jest pod tytułami: Róża Duchowna, Królowa Różańca Świętego. Obecny obraz jest kopią oryginału, który spłonął pod koniec XIX w.

Nieodłącznym elementem krajobrazu powiatu są kapliczki i krzyże przydrożne. Te niewielkie budowle kultowe były wznoszone przy drogach lub rozdrożach w celach wotywnych, dziękczynnych lub obrzędowych. Lokalizowano je w miejscach objawień, a najczęściej w miejscach ważnych dla lokalnej społeczności wydarzeń. Wokół nich skupiało się życie religijne choć często były obiektem wielu ludowych zwyczajów. Fundowane były zbiorowo lub indywidualnie.

W gminnych ewidencjach zabytków powiatu znajduje się 76 zabytkowych kapliczek i figur. Najczęściej są to obiekty murowane o charakterze słupowym i postumentowym, zakończone figurą lub krzyżem z podziałem na kilka kondygnacji. Na frontowej ścianie przeważnie umieszczone są napisy. Niektóre z nich posiadają zdobione boki. Najstarsze z nich pochodzą z 2 połowy XIX w. Tylko nieliczne są wcześniejszego pochodzenia. Jednak większość z nich powstała na przełomie wieków XIX i XX lub w pierwszych dekadach XX w. i nosi charakter maryjny lub na chwałę Bogu. Do najstarszych należy, wspomniana wcześniej, kapliczka w Boguszówce z 1847 r., a w gminie

Kozienice kapliczki w Dąbrówkach „z ofiar włościan z Dąbrówek 1877 r.” i Holendrach „Boże błogosław nam 1872”.

Pomimo położenia powiatu w widłach Wisły i Pilicy i ciągłym zagrożeniem powodziowym znacznego jej obszaru wśród zachowanych kapliczek tylko cztery z nich poświęcone są św. Janowi Nepomucenowi, który jest patronem chroniącym m.in. przed powodzią, wzburzonymi wodami, zalewami pola i zasiewów jak i suszą, a także patronem mostów i przepraw.

Najstarsza z nich znajduje się w Magnuszewie. Okazała kamienna figura, pochodząca z 2. połowy XVIII w., umieszczona na skomplikowanym kilkuczłonowym baniastym cokole ujęła postać Jana Nepomucena w niewielkim kontrapoście w birecie, z krzyżem i palmą.

Z tego samego okresu pochodzi figura Jan Nepomucena wpisana do rejestru zabytków, znajdująca się na polach pomiędzy Wysokim Kołem i Regowem Nowym. Figura kamienna w kontrapoście z umieszczonymi w dłoniach krzyżem i lilią ustawiona jest na masywnym ceglany kokole z wnęką.

W Brzózce na rozstaju dróg do Głowaczowa i Ryczywołu znajduje się kamienna figura świętego w statycznej postaci z krzyżem, ustawiona na prostopadłościennym cokole. Obiekt powstał około 1859 r.

W Zagrobach w gminie Magnuszew przy końcu wsi stoi murowana klasyczna, słupowa kapliczka w kształcie kolumny o okrągłym trzonie i kwadratowej głowicy wzniesiona na kwadratowej bazie. Na głowicy umieszczono nadbudowę, której frontowa i boczne ściany tworzą ślepe arkadę. Całość przykrywa dach namiotowy z umieszczonym w szczycie żelaznym krzyżem, z pasyjką nakrytą daszkiem. W kolumnie w niewielkiej niszy, półkoliście przesklepionej, umieszczono drewnianą figurę św. Jana Nepomucena.

Na szczególną uwagę, ze względu na unikatową formę i wartości kulturową, zasługuje drzewo pożegnalne „Choica” we wsi Stanisławice pod Kozienicami. Jest to bodajże jedyny pomnik sosny-kapliczki w Polsce usytuowany przy drodze, którą każdy mieszkaniec pokonywał po raz ostatni na kozienicki cmentarz. Obecnie zachowana część pnia z pasyjką pozostaje w formie pomnika.

W zasobach ewidencji gminnych znajduje się 23 krzyże przydrożne. Ich dokładne pochodzenie jest często trudne do ustalenia. Do najstarszych z nich należy krzyż powstańczy z 1863 r. w pobliżu Molend i krzyż z 1888 r. znajdujący się w Głowaczowie, ale większość pochodzi z początków XX w. Wiele z nich ustawiana w pierwotnym miejscu została wykonana w późniejszym okresie.

„Choica” w Stanisławicach, gm. Kozienice

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Figura św. Jana Nepomucena w Brzózcie, gm. Głowaczów

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

7.6. Dziedzictwo niematerialne i miejsca pamięci narodowej

Bardzo ważną częścią dziedzictwa kulturowego oprócz zabytków, dzieł sztuki i cennych eksponatów jest także tradycja, żywe niematerialne dziedzictwo jako przejaw kultury odziedziczonej po przodkach i przekazywanej kolejnym pokoleniom. Jest ono niezmiernie ważne w procesie kształtowania tożsamości lokalnej społeczności. Ważnym jego elementem jest ochrona miejsc pamięci, której celem jest zachowanie wszelkich śladów i utwalenie znaczących dla tożsamości narodowej wydarzeń, faktów, postaci z dziejów państwa i narodu polskiego, walk o zjednoczenie i niepodległość ze szczególnym uwzględnieniem celów wychowawczych i edukacyjnych, tak aby służyły popularyzacji wiedzy o dokonaniach Polaków, stanowiły trwałe elementy tożsamości narodowej i składnik współczesnego życia.

Bogata przeszłość historyczna powiatu kozienickiego pozostawiła liczne ślady związane z ważnymi wydarzeniami z przeszłości, których miejsca zostały zaznaczone w różnej formie. Do najważniejszych z nich należy Skansen Bojowy I Armii Wojska Polskiego w Mniszewie. Znajduje się przy szosie nr 79 Warszawa-Kozienice, udostępniony jest do zwiedzania. Jest to miejsce dawnych pozycji obronnych z sierpnia 1944 roku, kiedy to rozgrywały się boje o przyczółek warecko-magnuszewski. W skansenie na stanowiskach obronnych ustawiono oryginalne uzbrojenie z pola walki: czołgi, działa przeciwpancerne, amfibie, wyrzutnie pocisków typu „Katiusza”. Niestety stan techniczny udostępnionego sprzętu wojskowego jest zły.

W Studziankach Pancernych znajduje się Pomnik Mauzoleum upamiętniający bitwę z sierpnia 1944 r. na przyczółku warecko-magnuszewskim oraz mogiła zbiorowa.

Z tym samym okresem związany jest Kurhan Okurzałego w Zajezierzu usytuowany na lewym brzegu Wisły, ok. 0,5 km od zachodniego przyczółka mostu dęblińskiego. Jest on poświęcony żołnierzom 1. Armii Wojska Polskiego gen. Berlinga, którzy na przełomie lipca i sierpnia 1944 r. utrzymywali przez kilka dni przyczółek na lewym brzegu Wisły pod Głuscem i Zajezierzem. W zaciętych walkach zginęło wtedy kilkuset Polaków wśród nich kapral Michał Okurzały, który wykazał się niebywałą odwagą. Pomnik na szczycie kurhanu odsłonięto w 1969 r.

Z okresem kampanii wrześniowej 1939 roku związany jest w Magnuszewie pomnik Orła w koronie i mogiły żołnierzy 13, 19 i 20 Dywizji Piechoty oraz Ułanów Wileńskiej Brygady Kawalerii; w Matyldzinie- pomnik i zbiorowa mogiła żołnierzy 76 pp. i 29 pa 1; w Głowaczowie- mogiły żołnierzy września 1939 roku i żołnierzy poległych na przyczółku warecko-magnuszewskim w 1944 roku; w Chodkowie obelisk upamiętniający walki mjr Hubala i jego oddziału.

Świadectwem tragicznych wydarzeń narodu polskiego z okresu okupacji niemieckiej w okresie II wojny światowej są miejsca pamięci zbiorowych egzekucji, pacyfikacji czy walk patriotycznego podziemia z okupantem.

Jednym z nich jest pomnik ku czci zamordowanych 54 mieszkańców wsi Cecylówka w dniu 13 września 1939 r. W Głowaczowie na rynku przy Urzędzie Gminy znajduje się obelisk ufundowany staraniem Antoniego Lipca upamiętniający żołnierzy i mieszkańców Głowaczowa poległych podczas II wojny światowej.

Ofiary pacyfikacji Garbatki-Letnisko w 1942 r. i Kępic w 1943 r. upamiętniają pomniki; Ku czci ofiar Oświęcimia powstały w 1969 r. i „Bojownikom o niepodległość, żołnierzom BCH i AK” z Gminy Sieciechów oraz upamiętnienie pacyfikacji wsi Kępice 12-XI-1943.

W Molendach w miejscu stoczony w kwietniu 1944 r. największej bitwy w powiecie kozienickim pomiędzy oddziałami AK i BCh, a wojskami niemieckimi znajduje się cmentarz z pomnikiem poświęcony poległym partyzantom. Podobny obiekt znajduje się w kozienickim parku w miejscu stracenia żołnierzy BCh z oddziału dywersyjnego „Bilofa” Bolesława Krakowiaka w dniu 28 maja 1943 r.

Działania zbrojne okresu powstania styczniowego upamiętnia pomnik w Anielinie w kształcie stylizowanego betonowego białego miecza. Zlokalizowany jest na leśnym wzgórzu w części Anielina nazywanego kiedyś Kępą Roznieszewską. Poświęcony jest powstańcom styczniowym walczącym pod dowództwem płk. Władysława Kononowicza.

W pobliżu wioski Lipa przy polnej drodze do Helenowa znajduje się pomnik upamiętniający bitwę oddziału powstańczego „Dzieci Warszawskich” toczony pod dowództwem por. Pawła

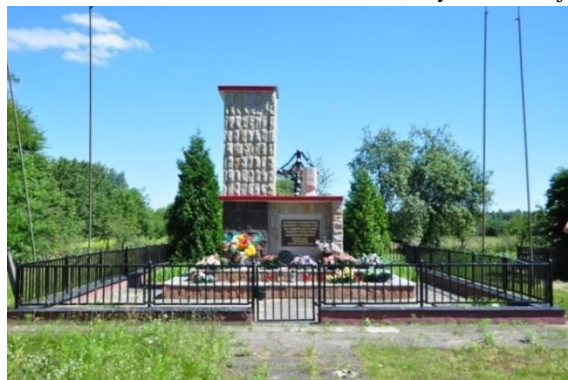
Gąsowskiego 15 II 1864 r. z wojskami carskimi. Obok drewnianego krzyża postawionego w 1914 r., w 1961 r. wzniesiono pomnik wykonany z dwóch głazów granitowych, położonych na sobie. Górny głaz zwieńczony jest piką i dwoma kosami ustawionymi na sztorc.

Na terenie cmentarza parafialnego w Roznieszewie znajduje się pomnik (obelisk) Orła Białego upamiętniających walkę powstańców styczniowych na tych terenach. W miejscowości tej znajduje się także kopiec, usypany w 1917 roku, upamiętniający setną rocznicę śmierci Tadeusza Kościuszki. Drugim tego typu obiektem jest usypany w Głowaczowie przez lokalną społeczność kopiec z górującym na nim krzyżem ku czci Marszałka Józefa Piłsudskiego. Zabytkowy obiekt, usytuowany niedaleko Radomki na polance, powstał po śmierci Marszałka w 1935 r. i jest jeden z siedmiu istniejących w Polsce kopców Józefa Piłsudskiego. Bogatym źródłem kultury niematerialnej powiatu kozienickiego jest dzieło Oskara Kolberga „Lud”. Jego zwyczaje, sposób życia, mowa, podania, przysłowia, obrzędy, gusła, zabawy, pieśni, muzyka i tańce. W Tomie 20 i 21 zatytułowanym „Radomskie” znajduje się 400 przysłów, 100 tekstów piosenek, liczne zagadki, ludowe widowiska pochodzące z okolic Kozienic. Do cennych źródeł poznania dziedzictwa kulturowego powiatu należą także opisy obrzędów weselnych, opisy wierzeniowe, bajki i podania, m.in. „O wilku”, „O psie i wronach”. Znanym podaniem ustnym jest miejscowa legenda związana z przydrożną zabytkową kapliczką św. Nepomucena w Regowie Nowym o wójcie, zakonniku i skradzionym złocie.

Studzianki Pancerne - Pomnik Mauzoleum

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Pomnik ku czci zamordowanych mieszkańców wsi Cecylówka,
gm. Głowaczów

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Pomnik Bitwy pod Molendami, gm. Garbatka-Letnisko

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienskich, Wydz. Promocji i Kultury

7.7. Stan utrzymania zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i gminnych ewidencji zabytków – najważniejsze problemy

Dość dobrze utrzymane na ogół są kościoły i obiekty zabytkowe znajdujące się w zasobach jednostek samorządów terytorialnych. Niektóre z nich wymagają jednak dalszych prac remontowych i konserwatorskich.

W złym stanie są zabytki przemysłu, techniki i użyteczności publicznej. Obiekty te stają się nieprzydatnymi w swoich pierwotnych funkcjach, pozostają niezagospodarowane przez co niszczeją. Stan techniczny wielu z nich wymaga natychmiastowych prac remontowych, konserwatorskich lub znalezienia dla nich nowych funkcji w celu zahamowania procesu niszczenia i degradacji. Takimi obiektami są m.in. budynek gorzelnii w Trzebieniu czy młyny w Magnuszewie, Zajezierzu i Gniewoszowie. Niektóre z nich poprzez niewłaściwie pojętą rewitalizację i konserwację utraciły swoje walory historyczne i zabytkowe.

Zastrzeżenia budzi stan niektórych zespołów dworsko-pałacowych, a szczególnie układy przestrzenne założeń parkowych i stan zabytkowej zieleni, które pozostając bez zagospodarowania stają się coraz bardziej nieczytelne i wymagają działań rewaloryzacyjnych lub zmiany sposobu zagospodarowania.

7.8. Zasoby środowiska naturalnego

Środowisko naturalne powiatu jest zdominowane przez Puszcę Kozienską, której unikalne, bogate walory przyrodnicze podlegają ochronie. Uzupełnieniem północno-zachodnich obszarów leśnych jest Puszcza Stromiecka, co sprawia że lesistość powiatu wynosi prawie 30% jego powierzchni. Drugim charakterystycznym obszarem środowiska naturalnego są tereny doliny Wisły i Pilicy. Bogactwo i różnorodność środowiska przyrodniczego oraz form ukształtowania terenu

stanowią jeden z komponentów dziedzictwa kulturowego powiatu. W trosce o jego zachowanie najcenniejsze obszary zostały objęte ochroną prawną.

Ochrona wartości kulturowych i historycznych jest uwzględniana przy tworzeniu form ochrony na podstawie ustawy z 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz.U. 2004 nr 92 poz. 880). Na jej podstawie formami ochrony przyrody są m.in.: parki narodowe, rezerwy przyrody, parki krajobrazowe wraz z ich otulinami, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000, pomniki przyrody i użytki ekologiczne. Poza tym niektóre obszary należą do krajowej sieci ekologicznej ECONET- Polska i CORINE- biotopes. Na szczególną uwagę zasługuje ochrona wielkoobszarowa w postaci parku krajobrazowego.

Zgodnie z art. 16 ust. 1 ustawy o ochronie przyrody park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania i popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Na obszarze powiatu kozienickiego obszary wyróżniające się szczególnymi walorami przyrodniczymi zostały objęte niżej wymienionymi formami ochrony,

Tabela 1. Obszary prawnie chronione na terenie powiatu kozienickiego

Forma ochrony	Powierzchnia ogólna w ha na terenie powiatu	% powierzchni powiatu
Kozienicki Park Krajobrazowy	7 518,02	8,2
Otulina KPK	(ogółem 26 233,83)	
Natura 2000:	17 976,38	19,6
	(ogółem 36 009,62)	
-Ostoja kozienicka	b.d.	
-Puszcza Kozienicka	b.d.	
-Dolina Środkowej Wisły	b.d.	
-Dolina Pilicy	b.d.	
-Dolina Dolnej Pilicy	b.d.	
-Łękawica	1 468,9	
Rezerwy przyrody	461,42	0,5
Obszary Chronionego Krajobrazu	2 863,00	3,1
Użytki ekologiczne	183,64	0,2
Pomniki przyrody (szt.)	58	-

Obszary prawnie chronione ogółem (z dostępnych danych)	30 471,36	33,26
--	-----------	-------

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Starostwa Powiatowego w Kozienicach

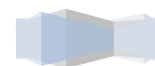
Fragment Doliny Środkowej Wisły

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

7.8.1. Parki krajobrazowe

Powierzchnia Kozienickiego Parku Krajobrazowego (należy do Ostoi Kozienickiej i Puszczy Kozienickiej) wynosi 26 233,83 ha (część Puszczy Kozienickiej), wraz z Otuliną KPK 36 010ha. Ochroną objęto najcenniejsze i najbardziej naturalne ekosystemy leśne, często z około 200 letnimi drzewostanami (rezerwaty przyrody), które łącznie zajmują powierzchnię 62 243,45 ha, z czego około 25 494,4 ha w granicach powiatu kozienickiego. Na terenie KPK znajduje się 108 użytków ekologicznych (45 w granicach powiatu), na które składają się leśne bagna, oczka wodne i torfowiska. Ochroną pomnikową objęto łącznie 209 obiektów (58 szt. w granicach powiatu), na które składa się 597 drzew rosnących pojedynczo, w alejach, grupach (200-300 letnie dęby) oraz pomniki przyrody nieożywionej. Lasy, zbiorniki wodne i łąki w obrębie parku i otuliny w dolinach rzek są miejscem lęgów i przelotów wielu gatunków ptaków, m.in. orlika krzykliwego, rybołowa, bataliona, kraski i bociana czarnego. Na terenie parku występuje 16 gatunków nietoperzy, w tym mroczek posrebrzany, nocek wąsaty i mopek. Występuje tu dużo gatunków chronionych i rzadkich roślin oraz zwierząt. Pełna lista nie jest dokładnie znana. Gatunki chronione to: rośliny naczyniowe w ilości 41, płazy – 13, gady – 6, ptaki – 226, ssaki – 32. Gatunki zapisane w czerwonej księdze: porosty – 71, rośliny naczyniowe – 11, gady – 1, ptaki – 36, ssaki – 10.

7.8.2. Rezerwaty przyrody

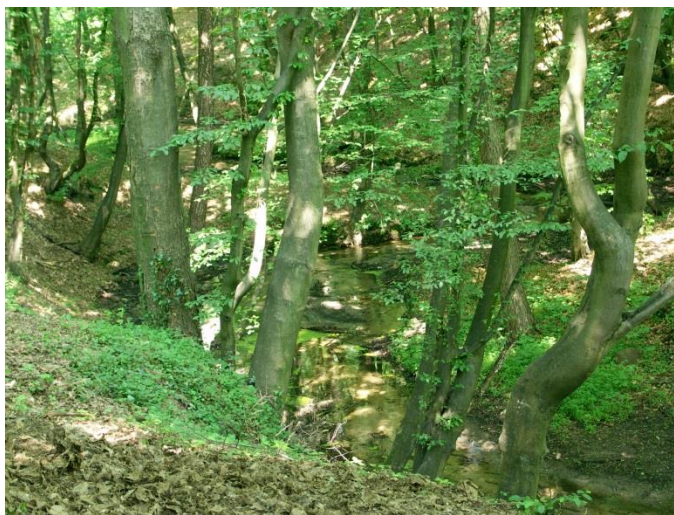
Rezerwat „Zagożdżon” - rezerwat leśny, częściowy, o pow. 66,58 ha, utworzony w celu ochrony naturalnych zbiorowisk leśnych (mieszanych) typowych dla Puszczy Kozienickiej tj. bory jodłowe, grądy i bór mieszany wilgotny. Na terenie rezerwatu zlokalizowano dąb szypułkowy w wieku około 350 lat – pomnik przyrody zwany „Zygmunt August”.

Flora Rezerwatu Zagożdżon

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Rezerwat „Krępiec” – rezerwat krajobrazowy, częściowy o pow. 278,96 ha, utworzony w celu zachowania w stanie możliwie najmniej zmienionym urozmaiconego krajobrazowo fragmentu Puszczy Kozienickiej z dużą ilością starych drzewostanów o bogatym składzie gatunkowym 200-300 letnie dęby, 100-letnie klony i 160-letnie sosny, ciekawą roślinnością na zboczach potoków Brzeźniczki i Kręcica.

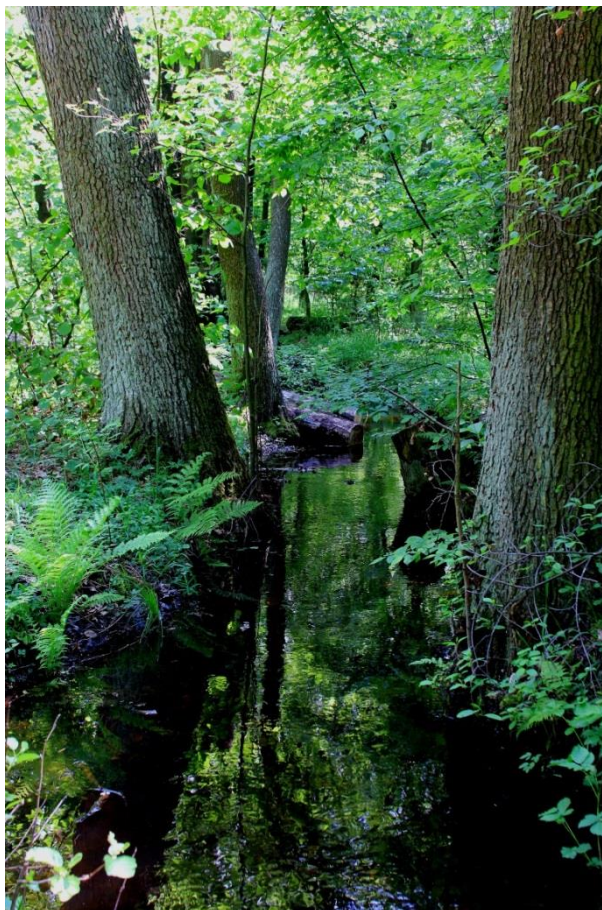

Rezerwat „Krępiec” – przełom rzeki Brzeźniczki

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Rezerwat „Olszyny”(gm. Magnuszew) pow. 28,79 ha, utworzony w celu zachowania fragmentu naturalnego silnie podmokłego lasu łąkowego, miejscami olsu.

Fragment Rezerwatu „Olszyny”

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Rezerwat „Guść” (gm. Kozienice) o pow. około 87,09 ha – rezerwat leśny; obejmuje urozmaicony geomorfologicznie obszar z wydmami i terenami podmokłymi pokrytymi łągami - celem utworzenia jest ochrona siedlisk o charakterze świeżych borów sosnowych, borów mieszanych wilgotnych oraz odtworzenie łągów olszowo-jesionowych.

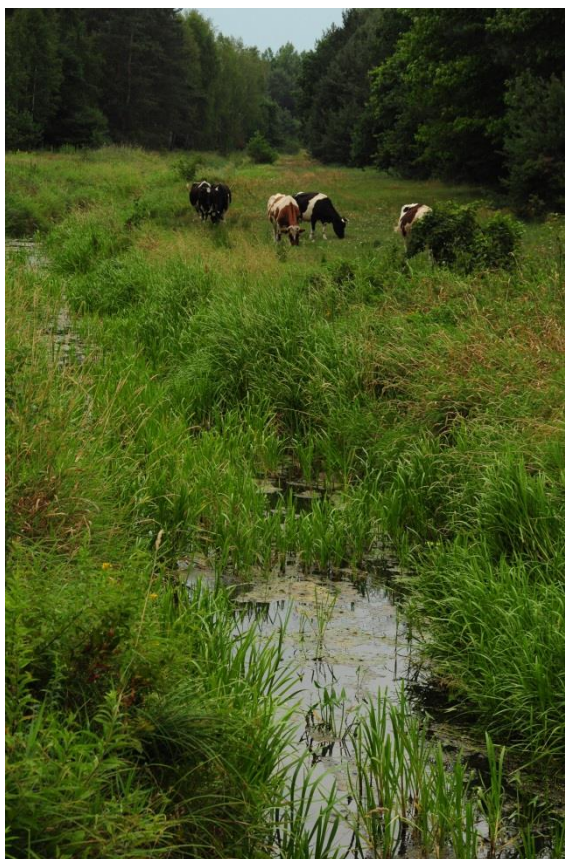
Rezerwat „Dęby Biesiadne im. Mariana Pulkowskiego” o pow. 17,20 ha, utworzony w celu zachowania naturalnych łągów typowych.

7.8.3. Obszary chronionego krajobrazu

Dolina rzeki Pilicy i Drzewiczki (istniejący obszar Natura 2000- Dolina Pilicy i Dolina Dolnej Pilicy) o pow. 70.380 ha, obejmujący doliny rzek Pilicy i Drzewiczki (Dolina Drzewiczki stanowi ważny naturalny korytarz ekologiczny o znaczeniu krajowym, łączący obszary węzłów ekologicznych o znaczeniu międzynarodowym) z dużymi walorami przyrodniczo-krajobrazowymi, cenną roślinnością łąkową oraz fragmentami lasów oraz różnorodnością gatunkową roślin i zwierząt.

Uzupełnieniem wielkoobszarowych form ochrony przyrody są: użytki ekologiczne o łącznej powierzchni 183,64 ha, przeważnie o charakterze śródleśnych bagien lub łąk oraz 58 pomników przyrody żywej.

Obszar Natura 2000

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

7.8.4. Pomniki przyrody

Tabela 2. Pomniki przyrody żywej

Lp.	Nazwa gminy	Pomniki przyrody żywej
1.	gm. Kozienice	21 pomników przyrody z czego 20 w obszarze KPK, a jeden na posesji prywatnej (dęby szypułkowe, lipy, świerki, buk zwyczajny)
2.	gm. Grabów nad Pilicą	4 dęby w Łękawicy i dąb w Grabowie (200-350 letnie)
3.	gm. Głowaczów	Aleja lipowa – 373 szt. lip na odcinku Brzózka-Sewerynów Jałowiec pospolity - Maciejowice Dęby szypułkowe Las za stawami Grondy – jesion wyniosły Klon jawor - Ursynów Razem 18 pomników przyrody
4.	gm. Garbatka-Letnisko	13 szt. drzew: wiąz szypułkowy, dąb szypułkowy, lipa drobno listna, jałowiec szypułkowy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Starostwa Powiatowego w Kozienicach

7.8.5. Użytki ekologiczne

Tabela 1. Użytki ekologiczne

1.	gm. Kozienice, Nadleśnictwo Kozienice, obręb Kozienice	24 użytki o łącznej pow. 55,36 ha
2.	gm. Kozienice, obręb Zagożdżon	11 użytków o łącznej pow. 12,02 ha
3.	gm. Kozienice, Nadleśnictwo Zwoleń, obręb Garbatka	11 użytków o pow. 107,98 ha
4.	gm. Garbatka-Letnisko, Nadleśnictwo Zwoleń, obręb Garbatka	4 użytki o pow. 4,37 ha
5.	Gm. Głowaczów, Nadleśnictwo Kozienice	1 użytek o pow. 3,91 ha

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Starostwa Powiatowego w Kozienicach

7.9. Turystyka

Możliwości rozwoju turystyki i rekreacji na obszarze powiatu kozienickiego są związane przede wszystkim z przyrodniczym bogactwem regionu. Kozienicki Parki Krajobrazowy z całą pewnością jest zielonym sercem terenu obfitującego w liczne atrakcje turystyczne. Cenne obiekty przyrodnicze i urozmaicony krajobraz podkreślają wyjątkowość kompleksów leśnych i wodnych terenu. Stwarzają korzystne warunki do rozwoju rekreacji, uprawiania pieszej i rowerowej turystyki. Swoisty mikroklimat, o którym mówią sami turyści stanowi chyba najlepszą reklamę aktywnego trybu życia.

Najpopularniejszą formą aktywności jest turystyka przyjazdowa, rowerowa i pobytowa. Ta ostatnia w ośrodkach wypoczynkowych i gospodarstwach agroturystycznych. Wiele miejscowości posiada wspaniałe walory krajobrazowe i wiele cennych tradycji historycznych jeszcze niedocenionych i niewykorzystanych. Powiat Kozienicki posiada dobre warunki do rozwoju funkcji turystycznej.

Kozienicki Park Krajobrazowy poprzez swe malownicze ukształtowanie i liczne rezerваты (np. Źródło Królewskie, Zagożdżon, Krępiec) przyciąga turystów, na których czekają liczne szlaki, zarówno piesze, jak i rowerowe. Łączna długość dziewięciu pieszych szlaków wynosi 186 km. W 2006 roku powstała nowa sieć szlaków rowerowych o łącznej długości 355 km. Są one dokładnie oznakowane tablicami informacyjnymi, a na ich trasie znajduje się wiele parkingów leśnych i miejsc wypoczynkowych. Szczególną popularnością cieszą się także ścieżki dydaktyczne. Z myślą o tych, którzy chcą pogłębić wiedzę o przyrodzie wytyczono 9 ścieżek dydaktycznych o łącznej długości 24 km.

Na uwagę zasługują także liczne akweny wodne i odkryte kąpieliska. W Kozienicach, nad Jeziorem Kozienickim, w sosnowym lesie, zlokalizowany jest Ośrodek Wypoczynkowy, który posiada bazę turystyczną, sportową i miejsca noclegowe o dobrym standardzie. W ośrodku organizowane są konferencje, spotkania, zgrupowania, obozy sportowe, kolonie oraz wczasy rodzinne. Poza tym w mieście znajduje się Kryta Pływalnia „Delfin” oraz stadnina koni.

Kąpielisko na Jeziorze Kozienickim

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Podobny charakter posiada Gminny Ośrodek Wypoczynkowy w Garbatce-Letnisko dysponujący zapleczem wypoczynkowo- rekreacyjnym nad zalewem Polanka w rezerwacie Krępiec oraz bazą gastronomiczną i noclegową.

Organizowane są spływy kajakowe po malowniczo meandrującej rzece Radomce i Pilicy.

W ostatnim okresie coraz większym zainteresowaniem turystów cieszy się wypoczynek nad brzegami Wisły. Można także wypoczywać nad Jeziorem Opatkowickim w Opatkowicach czy Jeziorem Sieciechowskim w Sieciechowie.

Jeziro sieciechowskie „Czaple”

Źródło: Starostwo Powiatowe w Kozienicach, Wydz. Promocji i Kultury

Dobre warunki klimatyczne, czyste ekologiczne środowisko sprzyjają rozwojowi agroturystyki. W powiecie kozienickim funkcjonuje wiele gospodarstw agroturystycznych, gdzie urlopowicze mogą aktywnie spędzić swój wolny czas. Zróżnicowany portfel atrakcji turystycznych sprawia, że ta forma wypoczynku przyciąga coraz więcej turystów.

8. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza SWOT

Silne strony	Słabe strony
<p>Atrakcyjne położenie pod względem krajobrazowym</p> <p>Liczne obiekty zabytkowe i miejsca pamięci narodowej</p> <p>Bogate walory turystyczno-przyrodnicze szczególnie Kozienskiego Parku Krajobrazowego</p> <p>Duża ilość szlaków pieszych i rowerowych</p> <p>Znaczne rozpoznanie dziedzictwa kulturowego powiatu i jego promocja</p>	<p>Duże rozproszenie zabytków</p> <p>Krótki sezon turystyczny</p> <p>Znaczne przekształcenia obiektów zabytkowych,</p> <p>Brak wypracowanych działań na poziomie samorządów powiatu na rzecz dofinansowania prac remontowych, konserwatorskich czy renowacyjnych przy zabytkach,</p> <p>Brak działań w celu pozyskania środków Unii Europejskiej na ochronę zabytków.</p> <p>Brak aktualnych gminnych planów zagospodarowania</p>
Szanse	Zagrożenia
<p>Wzrastająca świadomość tożsamości kulturowej społeczeństwa</p> <p>Rozwój turystyki i agroturystyki</p> <p>Poszerzenie tras turystycznych i szlaków o miejsca i obiekty zabytkowe</p> <p>Wykorzystanie obszarów i obiektów o wartościach historycznych i kulturowych</p> <p>Pozyskiwanie funduszy na prace remontowe, restauratorskie i konserwatorskie przy zabytkach ze środków UE</p>	<p>Samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień konserwatorskich</p> <p>Niestabilna sytuacja finansowa państwa</p> <p>Zagrożenie zniekształcenia układów ruralistycznych i urbanistycznych</p> <p>Brak gotowych projektów obiektów budowlanych nawiązujących do miejscowej tradycji</p>

9. Cele Programu opieki nad zabytkami powiatu kozienskiego

Zagadnienia związane z opieką nad zabytkami stanowią dla samorządu powiatowego istotny obszar działania ze względu na zasób obiektów zabytkowych i jego znaczenie budujące tożsamość oraz prestiż powiatu. Znalazło to odzwierciedlenie przy zdefiniowaniu programowych kierunków działania, celów strategicznych, szczegółowych i operacyjnych. W świetle celów określonych

w ustawie i po przeprowadzonej analizie przyjmuje się, że cele powiatowego programu zostaną realizowane w oparciu o sformułowaną wizję.

Wizja

Zabytki i krajobraz kulturowy stanowiące o tożsamości lokalnej - ważnym elementem zrównoważonego rozwoju gospodarczego, społeczno-kulturowego i turystycznego powiatu kozienskiego

10. Programowe kierunki działania

Cele strategiczne

I. Zwiększenie atrakcyjności turystycznej powiatu poprzez wyeksponowanie zabytków i jego walorów przestrzenno-krajobrazowych.

Cele operacyjne

I.1. Popularyzacja i upowszechnianie wiedzy o zabytkach i ich ochronie.

Cele szczegółowe

I.1.1. Oznakowanie zabytków

Opis zadania			
Działanie będzie polegać na oznakowaniu, odnowie i uzupełnieniu znaków zabytków prawnie chronionych. Opracowane zostaną także procedury wprowadzenia i opracowania jednolitego systemu tablic informacyjnych, dotyczącego zasobów dziedzictwa kulturowego i najcenniejszych zabytków powiatu wpisanych do gminnych ewidencji zabytków.			
Instytucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Starostwo Powiatowe Wydział Promocji i Kultury Wojewódzki Mazowiecki Konserwator Zabytków	Samorządy z terenu powiatu Organizacje pozarządowe Osoby fizyczne i prawne Związki wyznaniowe	Działanie ciągłe	Budżet powiatu Budżety gmin Budżet państwa Środki organizacji pozarządowych Środki zewnętrzne

I.1.2. Wypracowanie form przekazywania i popularyzacji wiedzy o zabytkach lokalnej społeczności

Opis zadania			
<p>Przekazywanie i popularyzacja wiedzy o zabytkach lokalnej społeczności wymaga odpowiedniego doboru form, metod i treści. Skuteczną formą będzie wprowadzenie i wzmocnienie tematyki ochrony dziedzictwa do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć na rzecz integracji ze środowiskiem kulturowym swoich miejscowości i powiatu. W tym celu należy wykorzystać obiekty zabytkowe jako miejsca edukacji pozaszkolnej, wyjazdów studyjnych, warsztatów naukowo-edukacyjnych i wystaw tematycznych.</p> <p>Samorządy powinny zorganizować cykle szkoleń i spotkań informujących o formach ochrony zabytków, prawnymi aspektami zarządzania nimi i korzystania z nich. Placówki kulturalno-oświatowe powinny organizować i dostosować formy wystaw umożliwiających popularyzację wiedzy o zabytkach jak najszerszemu kręgowi odbiorców. Dla dorosłych można by organizować zajęcia w ramach np. Akademii Dziedzictwa, a dla dzieci i młodzieży prowadzenie obserwacji zmian zachodzących na przestrzeni wieków w oparciu o lokalne zabytki.</p>			
Instytucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Starostwo Powiatowe Wydział Promocji i Kultury	Placówki kulturalno-oświatowe Organizacje pozarządowe Związki wyznaniowe Gminy powiatu	Działanie ciągłe	Budżet powiatu Budżety gmin Środki organizacji pozarządowych Środki zewnętrzne

I.1.3. Promocja dziedzictwa kulturowego i tradycji regionu

Opis zadania
<p>Promocja dziedzictwa kulturowego i tradycji regionu jest stałym elementem w środkach masowego przekazu prowadzonych przez powiat oraz licznych wydawnictw ukazujących się pod jego patronatem i z jego inicjatywy. Tematyką tą zajmują się również placówki kulturalne z terenu powiatu oraz organizacje pozarządowe w tym grupy rekonstrukcji historycznej. Należy kontynuować dotychczasowe sprawdzone formy działania włączając do nich aktywniej środowiska lokalne i związki wyznaniowe, a w szczególności parafie rzymskokatolickie, które są w posiadaniu zabytkowych obiektów z ich wyposażeniem.</p> <p>Owoce tych działań powinno być opracowanie mapy zabytków powiatu, jako atrakcyjnej graficznie formy reklamy, ułatwiającej dotarcie do wszystkich historycznych zakątków powiatu, co umożliwi popularyzację zasobów kulturowych. Należy również opracować, aktualizować i udostępniać bazę danych zarówno o zabytkach, jak i dziedzictwie niematerialnym powiatu. Szczególną uwagę należy zwrócić na promowanie kulturowych i odtwarzanych tradycyjnych obrzędów, ceremonii czy zwyczajów.</p> <p>Najlepsze działania na rzecz promocji dziedzictwa kulturowego i tradycji regionu powinny być uhonorowane dorocznie ustanowioną nagrodą Starosty Kozienickiego.</p>

Instytucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Starostwo Powiatowe Wydział Promocji i Kultury	Gminy powiatu Organizacje pozarządowe Środki masowego przekazu Związki wyznaniowe Szkoły i placówki kulturalno-oświatowe Osoby prywatne	Działanie ciągłe	Budżet powiatu Budżety gmin Środki organizacji pozarządowych Środki zewnętrzne

I.1.4. Tworzenie tras i produktów turystycznych w oparciu o zabytki architektury i pasma przyrodniczo-kulturowe

Opis zadania			
<p>Pomimo że przez teren powiatu przebiegają liczne szlaki rowerowe i piesze należy opracować i udoskonalić oznakowanie tras turystycznych i ciągów spacerowych umożliwiających wędrowanie pozwalające na zapoznanie się z walorami przyrodniczymi i kulturowymi powiatu. Szczególny akcent powinien być położony na opracowanie produktu turystyki pieszej, rowerowej i spływów kajakowych w oparciu o wyeksponowanie unikalnych wartości krajobrazowo-kulturowych, nie występujących w innych regionach kraju ekosystemów i zabytków. Należy kontynuować wytyczenie nowych tras i ich promocję poprzez cykliczną organizację Powiatowego Rajdu Rowerowego „Śladami historii” oraz udoskonalać formułę tego przedsięwzięcia. W jej ramy należy włączyć oddolne inicjatywy społeczne m. in. takie jak, wytyczenie historycznego szlaku bojowego 31. Pułku Strzelców Kaniowskich. Pożądanym jest opracowanie tematycznych szlaków turystycznych wykorzystujących miejsca pamięci narodowej.</p>			
Instytucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Wydział Promocji i Kultury Starostwo Powiatowe	Gminy powiatu Organizacje pozarządowe Osoby Prawne i fizyczne	Działanie ciągłe	Budżet powiatu Budżety gmin Środki organizacji pozarządowych Środki zewnętrzne

I.2. Ochrona krajobrazu kulturowo-przyrodniczego

I.2.1 Zapobieganie degradacji i odnowa obiektów zabytkowych i obszarów przyrodniczych

Opis zadania			
<p>Zahamowanie procesów degradacji zabytków powinno następować poprzez sukcesywną konserwację i rewaloryzację obiektów stanowiących własność powiatu, gmin oraz wdrożenie instrumentów finansowych wspierających działania właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych w zakresie prowadzenia prac remontowych przy tego typu obiektach. Należy określić również warunki współpracy z właścicielami zabytków, eliminując sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem</p>			

tych zabytków.

Poprawa stanu wiedzy na temat roli i potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego wymaga opracowania cyklu szkoleń wraz z materiałem poglądowym skierowanego do przedstawicieli lokalnych społeczności mających na celu zaprezentowanie właściwych metod rewaloryzacji i sposobów remontowania obiektów zabytkowych, także sprawnym ich zarządzaniem i możliwościami pozyskiwania funduszy.

Należy wspierać działania władz samorządów gminnych, które zamierzają utworzyć na swoich terenach parki kulturowe.

Dobre przykłady ochrony i rewaloryzacji obiektów zabytkowych występujących na terenie powiatu należy upublicznić i uhonorować poprzez ustanowienie dorocznej nagrody Starosty Kozienskiego za najlepsze działania na rzecz ochrony i ratowania dziedzictwa kulturowego.

Instytucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Starostwo Powiatowe	Gminy powiatu Organizacje pozarządowe Związki wyznaniowe Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków Osoby prawne i fizyczne	Działanie ciągłe	Budżet powiatu Budżety gmin Budżet państwa Środki organizacji pozarządowych Środki prywatne Środki zewnętrzne

I.2.2 Promowanie wzorów regionalnej architektury i budownictwa

Opis zadania			
W celu zachowania zanikających form architektonicznych regionu, należałoby dokonać merytorycznej analizy oraz wypracować i upowszechnić syntetyczny wzorzec budownictwa, który nawiązywałby do charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego regionu. Dla inwestorów realizujących zatwierdzone projekty powinny być opracowane przez samorzady procedury ulg finansowych oraz promocja powstających obiektów.			
Instytucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Starostwo Powiatowe	Gminy powiatu Organizacje pozarządowe Stowarzyszenie Architektów RP Biura projektowe WMKZ	Działanie ciągłe	Budżet powiatu Budżety gmin Środki organizacji pozarządowych Środki prywatne Środki zewnętrzne

I.2.3 Koordynowanie kształtowania ładu przestrzennego powiatu

Opis zadania			
<p>W celu zachowania pozostałych układów urbanistycznych i ruralistycznych, a także zachowania krajobrazu kulturowego, należy uwzględnić w planach zagospodarowania przestrzennego elementy zabytkowe i obszary o wysokich walorach przyrodniczych. Umożliwi to kreowanie wizerunku powiatu poprzez zintegrowanie ochrony dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego oraz przyjęcie odpowiednich zasad zagospodarowania przestrzeni. Należy opracować procedury koordynacji kreowania ładu przestrzennego gmin szczególnie przy opracowywaniu planów zagospodarowania przestrzennego oraz przestrzegania realizacji zapisów studium uwarunkowań i kierunki rozwoju.</p>			
Institucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Starostwo Powiatowe	Gminy powiatu Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska Mazowiecki Zespół Parków Krajobrazowych MWKZ	Działanie ciągłe	Budżet powiatu Budżety gmin Środki zewnętrzne

II. Stymulowanie rozwoju gospodarczego i życia społeczno-kulturowego powiatu w oparciu o jego dziedzictwo kulturowe.

Cele operacyjne

II. 1. Budowa tożsamości mieszkańców powiatu w oparciu o lokalne dziedzictwo kulturowe.

Cele szczegółowe

II.1.1. Wspieranie inicjatyw kreujących tożsamości regionu

Opis zadania			
<p>Zasadniczym warunkiem zachowania własnej kultury i jej trwania jest przekaz dziedzictwa kulturowego dlatego należy wspierać inicjatyw lokalnych środowisk w promowaniu zasobów kulturowych i walorów środowiska naturalnego. Dużą rolę w kreowaniu tożsamości regionu odgrywają coraz częściej inicjatywy oddolne, wyrażające aktywność lokalnej społeczności. Należą do nich stowarzyszenia, grupy rekonstrukcji historycznej czy też organizacje turystyczne i grupy nieformalne. W celu osiągnięcia efektu synergii Powiat powinien spełniać rolę stymulującą i koordynującą te inicjatywy, włączając i angażując je w ramy szerszych przedsięwzięć. Umiejętne wykorzystanie kreatywności inicjatyw umożliwi wypracowanie nowych formuł odkrywania własnej tożsamości.</p>			
Institucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Starostwo Powiatowe	Gminy powiatu Organizacje pozarządowe Związki wyznaniowe Szkoły i placówki kulturalno-oświatowe	Działanie ciągłe	Budżet powiatu Budżety gmin Środki organizacji pozarządowych

	Osoby prawne i fizyczne		Środki zewnętrzne
--	-------------------------	--	-------------------

II. 1.2 Ustanowienie Społecznych Opiekunów Zabytków i utworzenie Powiatowej Społecznej Rady Opieki nad Zabytkami i Miejscami Pamięci Walk i Męczeństwa

Opis zadania			
<p>Uzupełnieniem działań specjalistycznych służb w wykonywaniu ich zadań w terenie mogą stanowić Społeczni Opiekunowie Zabytków. Osoby wywodzące się z regionu, posiadający odpowiednią wiedzę i znający doskonale lokalne zasoby kulturowe poprzez swoją działalność profilaktyczną, ochronną i interwencyjną przyczynią się do większej dbałości o zachowanie zabytkowej substancji powiatu. Ich działania pozwolą na upowszechnianie wiedzy o zabytkach, a także umożliwią identyfikację i wskazanie obiektów wymagających ochrony prawnej lub możliwości ich promowania.</p> <p>W celu monitorowania i koordynacji licznych uroczystości i imprez masowych odbywających się na terenie powiatu związanych z obiektami zabytkowymi i miejscami pamięci walk i męczeństwa pomocnym byłoby powołanie Powiatowej Społecznej Rady Opieki nad Zabytkami i Miejscami Pamięci Walk i Męczeństwa. Będąc organem doradczym i opiniotwórczym dla Zarządu Powiatu i Starosty ciało to usprawniłoby koordynację działań ogólnopowiatowych i gminnych oraz ich propagowanie i promocję. Przedstawianie przez nią stanu zachowania miejsc pamięci walk i męczeństwa oraz propozycje wykorzystania dziedzictwa niematerialnego posłuży do inicjowania działań władz powiatu w tym zakresie.</p>			
Institucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Starostwo Powiatowe	Gminy powiatu Organizacje pozarządowe Związki wyznaniowe Szkoły i placówki kulturalno-oświatowe Rada Ochrony Miejsc Pamięci i Męczeństwa MWKZ	Działanie ciągłe	Budżet powiatu Budżety gmin Środki organizacji pozarządowych Środki zewnętrzne

Cel operacyjny

II.2 Opracowanie oferty wsparcia inicjatyw społecznych i gospodarczych wykorzystujących elementy dziedzictwa kulturowego

Cele szczegółowe

II.2.1. Pomoc merytoryczna i medialna nowo powstającym podmiotom zajmujących się ochroną, opieką i promocją dziedzictwa kulturowego

Opis zadania			
<p>Powstające nowe podmioty powinny mieć możliwość merytorycznego i medialnego wsparcia w okresie planowania i we wstępnej fazie realizacji swojej działalności. Celowym byłoby organizowanie zintegrowanych szkoleń z zakresu obowiązujących przepisów prawnych, organizacyjnych i możliwości finansowania przedsięwzięć. W tym celu Powiat wraz z gminami mógłby wesprzeć działanie poprzez zaangażowanie w zadanie swoich merytorycznych jednostek organizacyjnych, udostępnienie własnej bazy lokalowej na cele szkoleniowe, bezpłatną kampanię medialną w swoich środkach przekazu, i udzielenie, w miarę możliwości, wsparcia finansowego.</p>			
Instytucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Starostwo Powiatowe Powiatowy Urząd Pracy	Gminy powiatu Mazowiecki Wojewódzki Konserwator Zabytków Organizacje pozarządowe Związki wyznaniowe Szkoły i placówki kulturalno-oświatowe Osoby prawne i fizyczne	Działanie ciągłe	Budżet powiatu Budżety gmin Środki organizacji pozarządowych Środki zewnętrzne

II.2.2. Wsparcie w pozyskiwaniu źródeł finansowania przedsięwzięć w upowszechnianiu produktów zbudowanych na bazie dziedzictwa lokalnego

Opis zadania			
<p>Praktyczne wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla wykreowania produktów zbudowanych na jego bazie wymaga zaangażowania środków finansowych. Zadania tego mogą podjąć się różne podmioty. Po nawiązaniu współpracy z innymi jednostkami samorządu terytorialnego, Ministerstwem Kultury i Dziedzictwa Narodowego, fundacjami i in. organizacjami pożytku publicznego będzie można stworzyć wspólny projekt finansowania planowanych zadań. Opracowanie znaku graficznego identyfikującego dany podmiot i jego produkt ułatwi konkurencję na rynku i umożliwi jego promocję, co powinno zaowocować utworzeniem nowych miejsc pracy i zwiększeniem zatrudnienia w tym sektorze.</p>			
Instytucja koordynująca	Partnerzy	Okres realizacji	Źródła finansowania
Starostwo Powiatowe	Gminy powiatu Organizacje pozarządowe Związki wyznaniowe Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego Podmioty gospodarcze	Działanie ciągłe	Budżet powiatu Budżety gmin Środki organizacji pozarządowych Środki zewnętrzne

11. Instrumenty wdrażania

Wdrożenie celów określonych w programowych kierunkach działania Programu Opieki nad Zabytkami w Powiecie Kozienickim na lata 2013-2016 odbywać się będzie przy pomocy:

- a) instrumentów prawnych wynikających z przepisów ustawowych w szczególności wykonywanie decyzji administracyjnych wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- b) instrumentów finansowych obejmujących między innymi finansowanie prac konserwatorskich, remontowych i archeologicznych, udzielanie dotacji na finansowanie prac konserwatorskich i restauratorskich, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych;
- c) instrumentów koordynacji obejmujących między innymi realizację zapisów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w dokumentach strategicznych województwa mazowieckiego, gmin powiatu, strategii rozwoju powiatu kozienickiego oraz gminnych planów opieki nad zabytkami;
- d) instrumentów społecznych obejmujących między innymi działania edukacyjne, promocyjne oraz pozyskanie społeczeństwa do współdziałania z organizacjami pozarządowymi i społecznymi;
- e) instrumentów kontrolnych obejmujących stałe monitorowanie stanu środowiska kulturowego.

12. Źródła finansowania powiatowego programu opieki nad zabytkami

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane m.in. z następujących źródeł:

- 1) Z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o Narodowy Program Kultury Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego określony przez podprogramy, priorytety i działania, realizowane w corocznie ogłaszanych programach; program Dziedzictwo kulturowe priorytet Ochrona zabytków ,
- 2) Z budżetu Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r.
- 3) Z budżetu Urzędu Marszałkowskiego Województwa Mazowieckiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003r.
- 4) Z budżetu gmin i powiatu kozienickiego - finansowanie dotyczy obiektów będących własnością gminy i powiatu lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, jak również w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. ; dofinansowanie

(prac zaplanowanych do wykonania w roku udzielenia dotacji) na zasadach określonych w uchwałach podjętych przez te jednostki,

- 5) Z dotacji unijnych w ramach realizacji aktualnych programów
- 6) Ze środków prywatnych
- 7) Ze środków instytucji pozarządowych

13. Zasady oceny realizacji

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami za monitorowanie realizacji powiatowego programu ochrony nad zabytkami odpowiada Zarząd Powiatu. Co dwa lata sporządza on stosowne sprawozdanie i przedstawia je Radzie Powiatu. Niezwłocznie po przyjęciu przez Radę Powiatu Programu Opieki nad Zabytkami w Powiecie Kozienickim na lata 2013-2016 powołany zostanie zespół, który zajmie się monitoringiem realizacji programu. Zespół ten zostanie powołany uchwałą Zarządu Powiatu. W okresach dwuletnich dokonywana będzie przez Zarząd Powiatu ocena realizacji programu i przedkładana Radzie Powiatu. Ocena ta będzie udostępniana na stronie internetowej powiatu. Zmiany w programie wymagają uchwały Rady Powiatu Kozienickiego po uprzednim zaopiniowaniu przez Mazowieckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Prace nad kolejnym programem opieki nad zabytkami powinny być zainicjowane na 3 miesiące przed zakończeniem okresu 4 letniego zakończenia programu.

